

‘En toch’, ...

Een analyse van de betekenis en functie van hoop in de overdenking van Huub Oosterhuis bij het afscheid van prins Claus en in de encycliek Spe Salvi van paus Benedictus XVI.

Jolanda Sanders, s 228796

Thesis in het kader van de pre-master Zorg, Ethiek en Beleid

aan de Universiteit van Tilburg

Thesisbegeleider : prof. dr. E.P.N.M. Borgman

Tweede lezer : dr. A.J.M. van Tongeren

*'God zwijgt zo diep dat je denkt: hij bestaat niet. Zo voelt het.
Er is maar één oplossing: dat je 'en toch' zegt en 'hier ben ik'.
En om je heen kijkt of er nog iemand is die ook.
En dat je dan samen probeert te redden wat je redden kunt.'*¹

- Huub Oosterhuis-

¹ H. Oosterhuis, *Jij die mij ik maakt*, Kampen: Uitgeverij Ten Have 2008, 57.

<u>Inhoudsopgave</u>	Pag.	3
Woord vooraf		4
1. Inleiding en verantwoording van de vraag- en probleemstelling		5
1.1. Inleiding		5
1.2. Theoretisch kader met vraagstelling en probleemstelling		5-6
2. De overdenking van Huub Oosterhuis		8
2.1. Inleiding		8
2.2. De analyse van de overdenking		8
2.2.1. Ruimte, tijd en plaats		8
2.2.2. Opbouw		9-10
2.2.3. Inhoud		10
2.3. Conclusie		24
3. De encycliek Spe Salvi- in hoop zijn wij gered		27
3.1. Inleiding		27
3.2. Paus Benedictus XVI: wie is hij?		27-28
3.3. De analyse van de encycliek		28
3.3.1. Ruimte tijd en plaats		28
3.3.2. Opbouw		29
3.3.3. Inhoud		29
3.4. Conclusie		32
4. Bevindingen en slotbeschouwing.		35
4.1. Inleiding		35
4.2. Concept van hoop bij Huub Oosterhuis		35-36
4.3. Concept van hoop in de encycliek Spe Salvi		36
4.4. Overeenkomsten en verschillen		37
4.5. Slotbeschouwing		37
Bibliografie		39
Bijlage:		
I. De overdenking van Huub Oosterhuis uitgesproken bij het afscheid van prins Claus op 15-10-2002.		40
II. Prediker 12, 2-7 zoals uitgesproken bij het afscheid van prins Claus op 15-10-2002.		42

Woord vooraf

Ter afronding van de pre-master Zorg, Ethiek en Beleid dient een scriptie te worden geschreven waarbij de keuze voor het onderwerp verder vrij is. Voor mij is de afstudeervariant al duidelijk. Na het afronden van de studie wil ik als geestelijk verzorger aan het werk. Met deze keuze in het achterhoofd ben ik op zoek gegaan naar een onderwerp. Over hoop moest het gaan. Maar ja, dan de vraag hoe, wat, op welke manier en hoe giet je dat in een onderzoek. Vragen waar ik in eerste instantie op vastliep. Het werd niet concreet genoeg. Dank aan prof. dr. W.J.C. Weren die me behulpzaam was met de 'doorstart'. Hoop is wel het onderwerp gebleven maar nu ingebed in een vergelijkend literatuuronderzoek. Te weten de overdenking van Huub Oosterhuis tijdens het afscheid van prins Claus op 15-10-2002 en de encycliek Spe Salvi, van paus Benedictus XVI. Met veel plezier heb ik aan de scriptie gewerkt. Hoe langer ik me er mee bezighield, hoe leuker het werd.

Mijn speciale dank gaat uit naar prof. dr. E.P.N.M. Borgman. De begeleidingsgesprekken zorgden ervoor dat ik weer vol enthousiasme verder kon en bleef geloven in waar ik mee bezig was en dat het ook goed was. Ook dank ik dr. A.J.M. van Tongeren die zich bereid heeft getoond als tweede lezer op te willen treden. Verder bedank ik mijn mede 'peer-group'-genoten voor hun commentaar en support. En niet in de laatste plaats Will van Houten voor het correctiewerk.

Ik wens een ieder veel leesplezier.

Jolanda Sanders

Etten-Leur, februari 2009

Hoofdstuk 1: Inleiding en verantwoording van de vraag- en probleemstelling

§ 1.1. Inleiding

Met mensen werken is mijn vak en passie. Kwetsbare groepen mensen zoals uitkeringsgerechtigden, minderjarige asielzoekers, kinderen en jongeren, revalidanten... Al deze mensen hebben een verhaal, een hulpvraag, konden het op een gegeven moment niet meer zelf. Wat mij in hun verhalen het meeste treft is dat iedereen, hoe moeilijk de situatie ook is, er het beste van wil maken en niet opgeeft. Wat is nu datgene wat maakt dat men niet op wil geven?

Het christendom kent drie goddelijke deugden: Geloof, Hoop en Liefde. Het is de hoop die mij in de context van mijn werkervaring het meest fascineert, bezighoudt en 'puzzlet'. Juist vanwege het niet tastbaar kunnen maken, het niet kunnen 'pakken' is hoop een lastig begrip. In periodes van crisis, afscheid, bij ijkpunten in een mensenleven speelt hoop een rol. Vertrouwen, verwachting... waarop, waarin? (Bijbel)verhalen, liederen, gedichten kunnen een hulp zijn bij het benoemen, verwoorden van die hoop, die verwachting, dat verlangen.

Huub Oosterhuis, theoloog, priester, dichter, filosoof, voorganger maar ook vader en opa schreef vele teksten en gedichten. Zijn liederen bevinden zich in de bundel *Gezangen voor liturgie* voor de katholieke kerk en in het *Liedboek voor de kerken* voor de protestantse kerk. Opmerkelijk is dat zijn werk minstens even bekend is onder buitenkerkelijken. Naar aanleiding van het eredoctoraat dat Huub Oosterhuis in 2002 aan de VU te Amsterdam ontvangen heeft, deed Bettine Siertsema onderzoek naar de waardering van het werk van Huub Oosterhuis. Zij gaat hierin verder op een al bestaand doctoraal onderzoek van D.M. Brussee te Nijmegen. Het onderzoek van Bettine Siertsema richt zich alleen op mensen van wie verondersteld mocht worden dat zij de liederen mooi vinden en stelt de vraag naar het waarom. Voor het onderzoek zijn er, naast een schriftelijke enquête, verschillende gesprekken gehouden met verschillende groepen mensen. Eén van de groepen was die van academici van gereformeerde komaf, van rond de vijftig jaar. Hun waardering voor het werk van Huub Oosterhuis betreft vooral het gegeven dat de woorden niet eenduidig zijn, dat er niet wordt voorgeschreven hoe het is, dat er als het ware een open eind is. In de liedteksten van Huub

Oosterhuis ziet deze groep de hoop als centraal gegeven.² Op het waar, wat, hoe en waarom wordt verder niet ingegaan.

Wie wel verder op hoop is ingegaan is paus Benedictus XVI. Zoals eerder gezegd kent het christendom hoop als goddelijke deugd. In zijn encycliek *Spe Salvi* (2007), geeft paus Benedictus XVI weer hoe die goddelijke deugd hoop binnen de rooms katholieke kerk gezien dient te worden. Geeft de encycliek wel dat houvast en kan hoop benoembaar gemaakt worden, wordt het begrip hoop hierin tastbaar?

§ 1.2. Theoretisch kader met vraagstelling en probleemstelling

Mezelf het voorafgaande afvragend kom ik tot de vraagstelling: waar en op welke manier zijn sporen van hoop te vinden in het werk van Huub Oosterhuis en hoe wordt het concept van hoop door paus Benedictus XVI geformuleerd? Zijn er eventuele overeenkomsten in beide opvattingen/concepten en hoe zijn verschillen te verklaren?

Omdat het oeuvre van Huub Oosterhuis zo uitgebreid is beperk ik me tot de door Huub Oosterhuis uitgesproken overdenking bij het afscheid van prins Claus op 15 oktober 2002. In het vervolg zal deze worden aangeduid als *de overdenking*. Vermeldenswaard hierbij is het gegeven dat in het voorjaar van 2008 een nieuwe dichtbundel van Huub Oosterhuis verschenen is, *Wie bestaat, nieuwe gedichten*, waarin acht gedichten zijn opgenomen onder de titel ‘Afscheid van Claus’. Voor de analyse ben ik uitgegaan van *de overdenking*. Ik heb deze gekozen omdat deze, zeker gelet op de nieuwe dichtbundel waarin het afscheid van prins Claus een apart hoofdstuk vormt, recent is, iets zegt over Huub Oosterhuis zijn persoon, zijn engagement en levens- en wereldopvatting.

De centrale vraagstelling leverde een aantal deelvragen op zoals: wat is, de overdenking analyserend, het concept van hoop bij Huub Oosterhuis en wat biedt de encycliek *Spe Salvi* van paus Benedictus XVI als concept van hoop? Welke zijn de overeenkomsten en verschillen tussen beide concepten van hoop? En hoe kunnen de overeenkomsten en verschillen verklaard worden en wat zeggen deze overeenkomsten en verschillen over de bruikbaarheid van de geformuleerde concepten voor randkerkelijken, mensen die zeggen niet meer bij een kerk ter horen?

² De enquêtevraag luidde: ‘De volgende begrippen spelen de grootste rol in mijn waardering van de liederen.’ Men mocht drie keuzes omcirkelen. Inspiratie-opdracht-zoektocht-hoop-visioen-ruimte-poëtisch-bijbels-herkenbaar-bemoedigend-zwaar. *Poëtisch* scoort het beste met 11x gevolgd door *hoop* met 10x en *visioen* met 8x. (Gegevens enquête liedteksten Huub Oosterhuis, onderzoek door Bettine Siertsema voorjaar 2002, verkregen van Bettine Siertsema.)

Het doel van het onderzoek is om voortbordurend op een eerder doctoraal onderzoek van D.M. Brussee en het latere onderzoek i.v.m. de toekenning van het eredoctoraat aan Huub Oosterhuis van Bettine Siertsema, te zoeken naar die sporen van hoop in het werk van Huub Oosterhuis, in het bijzonder de overdenking, en deze sporen van hoop te vergelijken met het concept van hoop zoals door paus Benedictus XVI is beschreven in de encycliek *Spe Salvi*. Om op deze manier taal en woorden te vinden die aansluiting kunnen vinden bij een steeds groter wordende groep randkerkelijken en mensen die zich niet meer herkennen in de woorden van de grote verhalen. Als geestelijk verzorger krijg je immers te maken met existentiële vragen van mensen. Ook van mensen die zich niet religieus noemen of op afstand bij de kerk betrokken zijn. Het is dan belangrijk om andere woorden beschikbaar te hebben dan de grote verhalen. Daarbij is er sprake van een groeiend aantal buitenkerkelijken. Dat wil niet zeggen dat levensvragen, spiritualiteit en engagement hen niet bezighoudt. Verre van dat, het lijkt mensen steeds meer bezig te houden. De methode die voor het onderzoek gebruikt wordt is die van tekstvergelijkend onderzoek.

De thesis kent de volgende opbouw: in het eerste hoofdstuk wordt het onderwerp van de thesis ingeleid en worden de vraag- en probleemstelling nader toegelicht. Het tweede hoofdstuk omvat de analyse van de overdenking van Huub Oosterhuis. Ingegaan wordt op de verschillende stemmen die doorklinken in de tekst. Te weten de stem van de Bijbel, de aan prins Claus gegeven stem en de stem van Huub Oosterhuis zelf. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie. In het derde hoofdstuk wordt in hoofdlijnen de encycliek *Spe Salvi* besproken. Weergegeven wordt hoe het begrip hoop op door de paus theologisch wordt onderzocht en uitgelegd, en geëindigd wordt met een conclusie. Het vierde hoofdstuk omvat de bevindingen van de analyse van beide teksten. Om ten slotte te komen tot beantwoording van de centrale vraagstelling. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een slotconclusie.

Hoofdstuk 2: De overdenking van Huub Oosterhuis³

§ 2.1. Inleiding

Op 6 oktober 2002 komt het bericht wat door iedereen al even wordt verwacht; prins Claus is overleden. Dagen van rouw volgen. De uitvaartdienst en bijzetting in de Koninklijke grafkelder in de Nieuwe Kerk te Delft worden bepaald op 16 oktober 2002. De dienst is in nauw overleg met de koningin en haar kinderen samengesteld met veel muziek, liederen en teksten die dicht bij prins Claus staan en toegesneden zijn op de persoon die hij was, met een eigen accent op geloof en spiritualiteit. De voorganger van de dienst is ds. C.A. ter Linden, samen met Huub Oosterhuis, die de overdenking zal houden. Beide hebben een persoonlijke band met het koninklijk huis. Huub Oosterhuis weet vele mensen te raken met de overdenking die hij op een indrukwekkende manier tijdens de uitvaartdienst uitspreekt.

§ 2.2. De analyse van de overdenking

§ 2.2.1. Ruimte, tijd en plaats

De overdenking is door Huub Oosterhuis uitgesproken tijdens de uitvaartplechtigheid van prins Claus op 16 oktober 2002 in de Nieuwe Kerk te Delft. De uitvaartplechtigheid is rechtstreeks uitgezonden op televisie en dus voor iedereen te volgen. Het gaat hier om een liturgische tekst, deel uitmakend van een protestants-christelijke uitvaartplechtigheid. In 1987 is een leidraad 'Liturgie in dagen van rouw' verschenen met daarin opgenomen drie orden van dienst, te weten voor een eenvoudige gebedsdienst, een dienst van Schrift en Gebed en als laatste een dienst van Schrift en Maaltijd.⁴ Omdat kerk en geloof steeds meer tot de individuele sfeer zijn gaan behoren wordt er bij de aangeboden orden wel van uitgegaan dat de kerkelijke uitvaart in een samenspel van nabestaanden en de gemeente in de persoon van de voorganger wordt voorbereid en zal plaatsvinden.

³ Er bestaan verschillende versies van de overdenking. Voor de thesis gebruik ik de tekst zoals die is opgenomen in de 'Orde van de Uitvaartdienst en Bijzetting in de Koninklijke Grafkelder van Zijne Koninklijke Hoogheid Claus George Willem Otto Frederik Geert Prins der Nederlanden Jonkheer van Amsberg, Dötzingen, 6 september 1926, Amsterdam, 6 oktober 2002 in de Nieuwe Kerk te Delft, dinsdag 15 oktober 2002'. Deze is bijgevoegd als Bijlage I.

⁴ Dienstboek II, © Uitgeverij Boekencentrum Zoetermeer 2004.

'Karakteristiek voor de uitvaart zijn de volgende elementen:

In de *persoonlijke gedachtenis* wordt de gestorvene getekend als mens op deze aarde. Familieleden en vrienden kunnen deze gedachtenis stem geven of door de voorganger laten uitspreken. De persoonlijke gedachtenis wordt onderbroken of besloten met een kyrie of met strofen van een lied.

In *schriftlezing en prediking* laat de voorganger over het leven en sterven van een mens het licht van het evangelie schijnen.

In de *voorbede* zal de dankzegging niet ontbreken, maar zullen ook het verdriet en de pijn voor het aangezicht van God gebracht worden. Er zal verbondenheid uitgesproken worden met de lijdende schepping en met allen die de dood in hun leven ervaren. (...)

In het *uitgeleide* wordt uitgesproken dat de gemeente de gestorvene uit handen geeft en toevertrouwt aan de eeuwige God.' (...)

Bij de *graflegging* of een *laatste afscheid van de dode* voordat diens lichaam zal worden gecremeerd, wordt het geloof in de opstanding der doden beleden en het gebed des Heren gebeden.⁵

§ 2.2.2. Opbouw

Kijkend naar de overdenking is hierin de volgende opbouw te ontdekken:

Geopend wordt met een gedicht als hommage aan prins Claus. Aan de hand van beelden als 'zwart als git wordt het licht'⁶ en 'loodzwaar hangen de wolken'⁷ wordt gememoreerd aan het ziekteproces van de prins. Daarna worden drie thema's uitgewerkt en in verband gebracht met prins Claus. Allereerst het thema solidariteit, waarbij een direct verband wordt gelegd tussen de betrokkenheid van de prins en ontwikkelingssamenwerking. Liefde als praktische solidariteit met licht als beeld voor die toekomst, voor een wereld 'waar mensen waardig leven mogen'.⁸ Prins Claus was nauw betrokken bij de ontwikkelingssamenwerkingsproblematiek en had Afrika in zijn hart gesloten. Binnen zijn mogelijkheden als prins heeft hij op velerlei manieren aan dit engagement vorm gegeven.

Het thema wat volgt is de bijbel en welke plaats deze bij prins Claus heeft ingenomen. Hierbij wordt verwezen naar de oorsprong van de Bijbel als joods boek en de Duitse afkomst van de prins. Twee zaken die elkaar lijken te bijten, maar elkaar vinden in de betekenis van

⁵ Dienstboek II, © Uitgeverij Boekencentrum Zoetermeer 2004, 81a, inleiding pag. 885-886.

⁶ *De overdenking*.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

het woord thora, “woord dat mensen richting wijst” opdat zij een leven zullen hebben dat het waard is geleefd te worden.’⁹

De overdenking wordt afgesloten met een herinnering uit de laatste maanden voor het overlijden en hoe de prins zijn bestemming gevonden had bij zijn vrouw en zijn gezin. “Nu hoor ik bij hen”¹⁰. Om vanuit dit vertrouwen zich bij de hand te laten nemen en te leiden ten einde toe. Het Duitse lied ‘So nimm denn meine Hände’ is wat volgt.

§ 2.2.3. De inhoud:

Na de buitenkant en de opbouw van de overdenking te hebben bekeken nu naar de inhoud. De analyse van de overdenking volgt de thema’s zoals eerder bij de opbouw is aangegeven. In die analyse wil ik onderzoeken hoe, waar en op welke manier de verschillende ‘stemmen’ doorklinken. De gegeven stem aan prins Claus, de stem van de Bijbel en ten slotte die van Huub Oosterhuis zelf. Prins Claus kan zelf niet meer spreken, echter tijdens de uitvaartplechtigheid wordt door de voorgangers, in lezing en liederen aan hem een stem gegeven. Een gegeven stem, zoals men wilde dat prins Claus zou worden herinnerd en voort zou klinken.

In *De Standaard* van 3 januari 2002 is een interview opgenomen met Huub Oosterhuis over godsdienst en taal, ‘Een gesprek met verwoordingen die het verschil maken.’

Hij zegt hierin onder meer het volgende: ‘Om woorden te verstaan moet je terug naar de bronnen. (...) de bijbel is de diepste laag van de christelijke traditie. (...) Iets wat on gezegd is, is ook ongeweten, niet bestaand, niet geneesbaar. Ook bij momenten van lijden en pijn zijn er woorden nodig. (...) Zo was het ook bij mij. Ik wilde iets maken waarin mensen kunnen huilen. Waarin ze kunnen zijn, ook al weten ze geen raad of weten ze niet wie ze zijn.’¹¹

In zijn bundel *Hoe ver is de nacht* (1974) is opgenomen het gedicht *Psalm*.¹² Hierover zegt hij in het essay *Jij die mij ik maakt*, ‘In de kantlijn van de bijbelse psalm 139 – ‘Gij peilt mijn hart’ - schreef ik mijn eigen psalm over gekend en bemind willen zijn’¹³ ‘*Ik zou één woord willen spreken ooit, dat waar en van mij is*’¹⁴, klinkt in de bewerking van die psalm als een

⁹ *De overdenking*.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ G. Van den Broek, ‘Woorden met de klank van vrees niet’, in *De standaard Online* 2000, 03-01-2002.

¹² H. Oosterhuis, *Hoe ver is de nacht*, Bilthoven: Uitgeverij Ambo b.v. 1974, 64.

¹³ H. Oosterhuis, *Jij die mij ik maakt*, l.c. 9.

¹⁴ Ibidem.

hartenkreet. 'Ik hoopte dat ik gekend zou worden (...) En dat ik verstaanbare woorden tot ze zou kunnen spreken, ware woorden.'¹⁵

De overdenking begint met een gedicht:

*Deze geboren vreemdeling
op vijandelijke bodem getogen,
terzij van fonkelende zonen, neven,
uitgelezen schonen
toont hij zijn wonden
spreekt zijn woorden
deze dichter zonder landstaal*

*deze blanke zwarte blanke
oudere broer van miljoenen
deze geboren koning.*¹⁶

De aan prins Claus gegeven stem:

Deze geboren vreemdeling/ op vijandelijke bodem getogen/(...) slaat op de Duitse afkomst van de prins die zich na zijn huwelijk met, toen nog, prinses Beatrix, in Nederland gevestigd heeft. Ook geeft het weer de gespannen verhouding tussen Nederland en Duitsland. De Tweede Wereldoorlog lag nog vers in het geheugen.

(...) /terzij van fonkelende zonen, neven,/ uitgelezen schonen/ (...) staat voor het gegeven dat uit dat huwelijk drie zonen zijn geboren, op zijn schoondochters en de vier zonen van prinses Margriet en prof. mr. Pieter van Vollenhoven.

(...) / toont hij zijn wonden/ spreekt zijn woorden/ (...) geeft weer de openheid over de ziektegeschiedenis van prins Claus. Die hij, zoals hij zelf gezegd heeft, niet wilde verbergen.

(...)/ deze dichter zonder landstaal/(...). Prins Claus is geboren in Duitsland, maar bracht zijn jeugd door in Tanzania, Afrika. Later in publieke dienst, was hij internationaal werkzaam. Na zijn verloving met toen nog, prinses Beatrix, moest hij ook nog de Nederlandse taal leren. Bij de verloving van prins Willem-Alexander met Máxima vertelde prins Claus dat hij Máxima geadviseerd had om zo snel mogelijk Nederlands te leren. Hij

¹⁵ H. Oosterhuis, *Jij die mij ik maakt*, l.c. 9.

¹⁶ *De overdenking*.

roemde de manier waarop zij dit had gedaan: ‘dit in tegenstelling en niet te vergelijken is met het gestuntel wat ik destijds presteerde.’¹⁷

(...) /deze blanke zwarte blanke/ (...) verwijst naar de band van prins Claus met Afrika en het feit dat hij daar zelf ook is opgegroeid. Daarnaast verwijst het ook naar zijn werkzaamheden als voorzitter van de Nationale Commissie Ontwikkelingsstrategie en zijn betrokkenheid bij de ontwikkelingssamenwerkingsproblematiek.

In het inleidende gedicht klinkt ook de stem van de Bijbel door:

Deze geboren vreemdeling (...) / deze geboren koning. Hierin wordt gerefereerd aan het leven van Jezus. In het evangelie volgens Lucas lezen we over de aankondiging van de geboorte van Jezus. (Lc.1, 31- 35 + 2, 11).¹⁸

(...) / op vijandelijke bodem getogen,/ terzij van fonkelende zonen, neven/ uitgelezen schonen / (...). Het evangelie volgens Matteüs verhaalt hoe het verder gaat: het pasgeboren kind, de pasgeboren koning van de Joden, aanbeden en hulde gebracht met geschenken door ‘magiërs’ uit het Oosten, Herodes die Jezus naar het leven staat en hoe Jezus, zijn ouders gewaarschuwd door een engel van de Heer, moest uitwijken naar Egypte. (Mt.2, 2-23)

(...) / spreekt zijn woorden/ deze dichter zonder landstaal. / (...).

Als de tijd daar is breekt een periode aan waarin Jezus, zo gaat het verhaal, zich bezighoudt met de schriftuitleg. Een schare mensen trekt hij hiermee aan. Geboeid als men is wat hij te zeggen heeft: verlossing, eeuwig leven, een boodschap over liefde voor de medemens, gerechtigheid en hoop. (Vgl. Lc.4, 16-21).

(...) / deze blanke zwarte blanke/ oudere broer van miljoenen / (...).

Jezus weet volgelingen achter zich, mannen en vrouwen. Twaalf mannen, eenvoudige ambachtslieden, vissers, roept Hij op alles achter zich te laten en met hem op weg te gaan om overal de ‘blijde boodschap’ te verkondigen. (Vgl. Lc.8,1-3 + 8, 21, Mt.4,18-23 + 12, 46-50 en Mc.3, 31-35). Dit valt niet overal in goede aarde, en vervolging, uitstoting en ten slotte gevangenneming worden zijn lot. Een kruisdood lijkt het einde. (Vgl. Mc.15, 25-26 en Lc.23, 33). Echter drie dagen na zijn dood verschijnt Hij aan de vrouwen die nog om hem treuren alsook aan zijn leerlingen. (Vgl. Mt.28, 9)

(...) / toont hij zijn wonden / (...)

¹⁷ Uitspraak van prins Claus tijdens de aankondiging van de verloving van Willem-Alexander en Máxima op 30 maart 2001. NOS Koningshuis.

¹⁸ *De Bijbel*, Willebrordvertaling geheel herziene uitgave 1995, 's-Hertogenbosch: Katholieke Bijbelstichting 2004. Verdere citaten uit de Bijbel zullen deze uitgave betreffen. Indien anders zal dit worden vermeld.

Een ieder beseft nog niet wat er aan de hand is, maar als Jezus wederom verschijnt, gebeurt het volgende: ‘Vervolgens richtte Hij zich tot Tomas: ‘Kijk maar, hier zijn mijn handen; kom nu maar met je vinger. En kom met je hand om de opening in mijn zijde te voelen. Wees niet langer ongelovig, maar gelovig.’ (Joh.20, 27-28)

(...) /spreekt zijn woorden/ (...)

Gesterkt door de Heilige Geest worden de leerlingen op weg gezonden om te doen zoals hij. Het is die Heilige Geest die het hen mogelijk maakt de boodschap te verkondigen overal in de wereld, sprekend de taal van de mensen die ze ontmoeten. (Vgl. Hand.2, 4-9)

Of zoals Huub Oosterhuis zegt in *Deze geboren vreemdeling*: ‘Wij vieren op Pinksteren dat de Naam ook ons verschenen is, dat de woorden over recht en liefde ons hebben bereikt en nog in ons midden zijn, in onze eigen taal verstaanbaar.’¹⁹

De stem van Huub Oosterhuis als de dichter zorgt in deze voor de verbinding tussen het leven van prins Claus en de Bijbel.

Vergankelijkheid: het ziekteproces van de prins

*‘Zwart als git wordt het licht - loodzwaar hangen de wolken –
 (...) iedere helling te steil, ach olijven je smaakt me niet meer’*²⁰

Deze zinnen zijn het begin van het gedicht *Zwart als git* uit *Zien / soms even. Fragmenten over God. Een voorlees-boek*. van Huub Oosterhuis²¹. Het is naar een fragment uit het boek *Prediker 12, 2-7*. In zijn bundel *Deze geboren vreemdeling* is de tekst opgenomen onder de titel *Predikers Dodenlied*.²²

De aan prins Claus gegeven stem:

Met een verwijzing naar *Prediker* wordt ingegaan op het ziekteproces van prins Claus. De periode van depressies, het zwarte gat waarin hij terechtkwam en wat hij niet wilde verbergen. Daarna ook de afbraak van zijn lichaam en zijn spraakvermogen door de ziekte van Parkinson tot uiteindelijk zijn sterven. Het feit dat de olijven niet meer smaken zou in die zin een

¹⁹ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling. Preken / beschouwingen / brieven*, Amsterdam: De Prom 2006, 170.

²⁰ *De overdenking*.

²¹ H. Oosterhuis, *Zien / soms even. Fragmenten over God. Een voorlees-boek*. Bilthoven: Uitgeverij Ambo 1972, 27-28.

²² H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 14-15.

aanduiding kunnen zijn van overgave nu hij zijn einde voelt naderen; ‘laat niet mijn wil gebeuren, maar die van U’.(Lc. 22, 42)

De stem van de Bijbel:

Prediker 12: 1-8 staat bekend als de ‘allegorie van de ouderdom’ en verwoordt in prachtige beelden het sterven.²³ Opvallend is dat Huub Oosterhuis naast de amandelboom ook de olijven noemt. In de oorspronkelijke tekst van Prediker 12, 2-7 komt dit niet voor.

In de Bijbel heeft de olijfboom een belangrijke plek. Zo is bijvoorbeeld de Olijfberg de berg waarop Jezus gepredikt heeft, en de Hof van Olijven de tuin waarin Jezus na het Laatste Avondmaal bad tot Zijn hemelse Vader voordat Hij daar gevangen genomen werd. (Lc.22, 39+41-42).

Ook hier is het de stem van Huub Oosterhuis de dichter die de verbinding legt tussen het leven van prins Claus en de Bijbel.

Solidariteit

‘Hij citeerde het Duitse spreekwoord “leugens hebben korte benen”; je kunt maar beter de waarheid zeggen, uit respect voor de mensen die met je meeleven. En uit solidariteit met de mensen die het ook overkomt. Hij wist zich één van die velen. Op 15 mei 1991 sprak hij de Wereldconferentie voor Internationale Ontwikkeling toe, hij zei: ‘Er kan geen sprake zijn van een menselijke toekomst die het waard is geleefd te worden als die niet berust op werkelijke internationale solidariteit’. Solidariteit, zei hij, toen het erop leek dat dat woord uit de Nederlandse taal was geschrappt, alsof niemand zich daar nog iets bij kon voorstellen. Hij wel.’²⁴

De aan prins Claus gegeven stem:

In de context waarin het woord solidariteit hier gebruikt wordt, geeft het een gelijkwaardigheid aan, een lotgenootschap, een verbondenheid met. Het begrip solidariteit wordt verder uitgewerkt en in verband gebracht met ontwikkelingssamenwerking. Hiermee het engagement van prins Claus weergevend: zijn betrokkenheid bij ontwikkelingssamenwerking en zijn verbondenheid met Afrika. De prins moest zich (tot zijn

²³ <http://www.remonstranten.org/bussum/Diensten2008/20081123toelichting.html> geraadpleegd 8-12-08.
<http://www.wereldgeschiedenis.com/site/Studies%20K%20Goverts/Prediker.htm> geraadpleegd 8-12-08.

²⁴ *De overdenking.*

verdriet, hij was voor die tijd in diplomatieke dienst) ver houden van politiek, een reden waarom hij destijds het voorzitterschap van de Nationale Commissie Ontwikkelingsstrategie moest neerleggen. Gemeend werd dat deze commissie hem als voorzitter in politiek vaarwater bracht. Het is die dubbele houding ten opzichte van politiek die prins Claus deelt met Huub Oosterhuis.

De stem van de Bijbel:

Solidariteit is niet alleen een belangrijk thema binnen het christelijk geloof, het is er ook het fundament van. Het gegeven er niet alleen voor te staan geeft mensen weer de kracht om door te gaan, zich gekend te weten. De opmerking: 'hij wist zich een van die velen'²⁵ versterkt dit idee. Binnen de christelijke traditie zien we dit verwoord in de Bijbel op verschillende plaatsen. In de tien geboden, in Deutronomiën 5, 5-22, en Matteüs 22, 34-40 waarin door de Farizeeën aan Jezus wordt gevraagd naar het grootste gebod in de wet. Hierop wordt door Jezus geantwoord '*U zult de Heer uw God liefhebben met heel uw hart en met heel uw ziel en met heel uw verstand*'. Dat is het grootste en eerste gebod. Het tweede is daaraan gelijk: '*U zult u naaste liefhebben als uzelf*.' Ook in verschillende gelijkenissen komt dit thema aan de orde: bijvoorbeeld in het verhaal van de barmhartige Samaritaan. (Lc.10, 25-37)

De stem van Huub Oosterhuis:

Het is niet toevallig dat Huub Oosterhuis het woord solidariteit gebruikt. Het is ook precies daar waar zijn engagement ligt. (Hij was onder andere voorzitter van de Chilibeweging (1973-1978), betrokken bij de stichting *Stop de uitverkoop van de beschaving* (2001) en opereerde recentelijk als lijstduwer van de SP. '*De bijbel is het visioen van een rechtvaardige samenleving en formuleert de grondslagen van een rechtvaardige politiek*'. Zo schreef Huub Oosterhuis in "*Gaan waar geen weg is*". Hierbij citeert hij '*de joodse wijsgeer Lévinas: "In het feit dat de relatie tot het goddelijke via de relatie tot mensen verloopt en met de sociale gerechtigheid samenvalt, ligt de geest van de joodse bijbel"*'.²⁶ In *Jij die mij ik maakt* zegt hij hierover: 'Het geluk méé te doen, mee te groeien, in een 'bezield verband', oud woord, maar het duidt nog altijd op een jeugdig jong ideaal: ik wil niet nérgens bij horen, ik wil niet gescheiden zijn, afgezonderd, overgelaten aan mezelf, ik wil niet wegraken, onvindbaar

²⁵ *De overdenking*.

²⁶ H. Oosterhuis, *Licht dat aan blijft. 30 jaar liturgievernieuwing*. Kees Kok in gesprek met Huub Oosterhuis, Kampen: Agora 1990, 63.

worden, vervreemden, ik wil verbonden zijn met mensen.'²⁷ In *Zien/ soms even* met andere woorden maar niet minder hartstochtelijk: 'Het leven kiezen. Die samenhang van mensen met mensen door en van mensen aanvaarden. Opgenomen willen zijn in een verband dat alles omvat, mogelijk of onmogelijk. Willen toebehoren aan die en die en godweet wie, aan wie dan ook. Een samenhang die geen einde heeft. De konsekwenties en verwickelingen accepteren; die onontkoombare komplikaties uithouden. Pretentieloos, kritisch, illusieloos, hartstochtelijk.'²⁸

Ineke Bakker stelt in *Vechten & Vieren* 'dat engagement een betrokkenheid is op mensen en maatschappelijke problemen, waarbij de wens tot verandering, tot verbetering en tot het scheppen van rechtvaardiger en vreedzamer verhoudingen de belangrijkste drijfveer is. Engagement is een betrokkenheid die gericht is op verandering. Engagement is daarmee niet vrijblijvend. Wie echter iets wil veranderen in de samenleving, komt onherroepelijk in aanraking met de politiek.'²⁹ Of zoals Huub Oosterhuis zelf zegt: 'Het antwoord van Jezus luidt (en daarin klinken de stemmen van Mozes en de Profeten door): Wie groot wil zijn, moet worden als een slaaf; wie de eerste wil zijn moet de dienstknecht worden van allen. Dit is 'politiek engagement' in de geest van de Thora en nu van Jezus. In een wereld waarin oorlogen gevoerd worden om de machtsposities van de bezitters te handhaven, moet de volgeling van Jezus de zijde kiezen van de bezitloze, de slachtoffers van het onrecht.'³⁰ Hier klinkt duidelijk in door dat voor Huub Oosterhuis solidariteit een begrip is wat vraagt om actie en het maken van keuzes. Solidariteit, een woord dat verantwoordelijkheid betekent. '(...) het betekent eenvoudig dat het je kan schelen wat er met een ander gebeurt. (...) Het is wat Paulus van mensen vraagt als hij zegt dat we allen te samen "een lichaam" vormen. (...) dat zij (mensen JS) in een oorspronkelijke samenhang zijn opgenomen en voor "het geheel" verantwoordelijk zijn.'³¹

Huub Oosterhuis als theoloog, priester, dichter, filosoof, voorganger, ontkent zijn politieke activiteiten niet. De rechtvaardiging van zijn houding vindt hij in zijn godsbegrip zoals verwoord in de overdenking:

'We zouden kunnen afspreken dat we met 'God' bedoelen die Ene, die in de joodse bijbel en in de geschriften over Jezus de pleitbezorger is van vluchtelingen, ballingen,

²⁷ H. Oosterhuis, *Jij die mij ik maakt*, l.c., 12.

²⁸ H. Oosterhuis, *Zien / soms even*, l.c., 169.

²⁹ Gert J. Peelen, Bettine Siertsema, en Ciska Stark (red.), *Vechten & Vieren. De spanning in het werk van Huub Oosterhuis*, Zoetermeer: Meinema 2003, 29.

³⁰ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 123.

³¹ H. Oosterhuis, *Licht dat aan blijft*, l.c., 69.

*van mensen wier rechten geschonden worden; die solidariteit en gerechtigheid wil liever dan adoratie en mooie liederen. Zo staat geschreven (Amos 5, vers 21-24) in dat boek dat van alle schakeringen van christelijke godsdienst de bron en het ijkpunt zou moeten zijn.'*³²

De Bijbel

Dan komt ook de Bijbel ter sprake:

*'De liturgie van deze uitvaart bestaat bijna helemaal uit bijbelcitataten, korte fragmenten uit dat prachtige, moeilijke joodse boek dat van alle schakeringen van christelijke godsdienst de bron is, en het ijkpunt zou moeten zijn. Zo is de traditie der kerken: dat zij voorlezen en zingen uit de bijbel.'*³³

De aan prins Claus gegeven stem:

'Claus was niet zo'n kerkganger. Het woord "God" kwam niet over zijn lippen. Iedere dogmatische stelligheid was hem vreemd. Hij had meer vragen dan antwoorden, zoals veel buitenkerkelijke christenen. Over mogelijke religieuze ervaringen sprak hij niet. En aan de lutherse kerk van zijn jeugd bewaarde hij gemengde gevoelens. Over het zogenoemde Oude Testament hoorde hij pas op volwassen leeftijd; officieel bestond dat boek niet in het Duitse derde rijk tussen 1933 en 1945. En dat Jezus een jood was werd door de kerken verdonkeremaand, niet alleen daar. In zijn latere levensjaren heeft Claus contact gezocht met dat gemiste boek en gekregen – en hij herkende het grote bijbelse verhaal.'³⁴

Hierbij wordt verwezen naar de oorsprong van de Bijbel als joods boek en de Duitse afkomst van de prins. Twee zaken die elkaar lijken te bijten, maar elkaar vinden in de betekenis van het woord thora: "woord dat mensen richting wijst", 'opdat zij een leven zullen hebben dat het waard is geleefd te worden'.³⁵

Prins Claus die met zijn manier van omgaan met het Duitse verleden van het Derde Rijk, het nazisme en zijn Duitse komaf als voorbeeld gezien mag worden van hoe inderdaad dat 'moeilijke joodse boek dat van alle schakeringen van christelijke godsdienst de bron is, en

³² *De overdenking*. Het appelleren aan deze afspraak doet Huub Oosterhuis ook in andere werken van hem. Bijvoorbeeld in *Licht dat aan blijft*, 65-66 en in *Deze geboren vreemdeling*, 49.

³³ *De overdenking*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

het ijkpunt zou moeten zijn'³⁶ de richting wijst naar een menselijke toekomst die het waard is geleefd te worden. Hoe hij zijn leven lang geprobeerd heeft inhoud te geven aan dat visioen van recht en gerechtigheid. Zowel tijdens zijn werk als buitenlands diplomaat, als inspecteur-generaal Ontwikkelingssamenwerking als met het Prins Claus Fonds wat tot doel heeft om het inzicht in culturen te vergroten en het bevorderen van de wisselwerking tussen cultuur en ontwikkeling, en zijn verdere brede maatschappelijke belangstelling. Of zoals Huub Oosterhuis zo treffend zei: 'om hem te eren die als Duitser in staat was Nederlandse oorlogswonden te genezen.'³⁷

De stem van Huub Oosterhuis:

In zijn bundel *Deze geboren vreemdeling* zegt Huub Oosterhuis over de Bijbel het volgende: 'De bijbel heeft een eigenzinnige visie op de menselijke ziel en een weerloze en op allerlei gronden aanvechtbare interpretatie van het menselijk bestaan – een interpretatie vanuit de hoop. (...) In de bijbel wordt het menselijk bestaan verbeeld en bezongen vanuit de hoop.'³⁸ 'Onbewezen woorden; maar opgeladen met de kracht van eeuwenlang gescherpte intuïtie, met eeuwenlang doorgegeven hoop tegen wanhoop: niet voor de afgrond. (...) Vanuit die grote intuïtie is het boek geschreven van Abraham en Mozes en Jezus – en wordt geleefd, in en buiten alle christelijke kerken, hoop tegen wanhoop.'³⁹ 'Vrees niet de grootheid, de volstrektheid van dit verhaal. Het is niet te groot voor mensen, het is te doen, het is gedaan, dit verhaal over liefde en hoop.'⁴⁰

Huub Oosterhuis vertrekt vanuit de joodse traditie en de Thora, de boeken van Mozes, het Oude Testament. Mooi is dan ook de uitleg van het woord thora:

*'Thora betekent "woord dat mensen richting wijst" opdat zij een leven zullen hebben dat het waard is geleefd te worden.'*⁴¹

Hiermee de noodzaak en het belang aangevend van het hebben van perspectief en je gekend te weten. Als iemand niet meer kan hopen, leeft hij/zij niet meer, is er geen richting meer in iemands leven. In diverse werken geeft Huub Oosterhuis nader uitleg over de 'Thora' en de

³⁶ *De overdenking.*

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 24.

³⁹ *Ibidem*, 23.

⁴⁰ *Ibidem*, 233.

⁴¹ *De overdenking.*

wetten van Mozes. Zoals in *Licht dat aan blijft*: ‘Thora’ is visioen en leefregel van dag tot dag. (...) ‘Heb liefde tot je naaste die is als jij’: dat woord geldt in de joodse traditie en bij monde van Jezus als de kortste samenvatting van heel de Thora.’⁴² en in *Zien / soms even*: ‘Maar ‘wet’ is een ontoereikende en verwarrende vertaling van het hebreeuwse woord Thora, dat betekent: bezielende onderrichting, bevrijdende wijsheid; inspiratiebron, waarin de meest gelouterde levenservaring van Israël is samengevloeid. (...) De onderrichting der wet wil bezielen tot trouw aan de oorspronkelijke bedoeling: gerechtigheid. De wijsheid der wet wil het visioen leefbaar maken: de mens die mens-en-mens geschapen is, woord-en-antwoord, ik en jij.’⁴³

*“In den beginne was het woord” is geen filosofische uitspraak maar een profetische stem die ons zegt dat wij elkaar zullen respecteren en menswaardig bejegenen: heb liefde voor de mens die naast je is.*⁴⁴

‘In den beginne’ verwijst naar de eerste woorden uit het evangelie van Johannes (Joh. 1,1). Binnen de christelijke traditie wordt hiermee geduid het feit dat ‘het woord van God’ vlees geworden is met de komst van Jezus Christus en dat met zijn komst het heil in de wereld gebracht wordt. Daarnaast verwijst ‘in den beginne’ natuurlijk ook naar de schepping. ‘En God schiep de mens naar zijn beeld, beeld van God schiep hij hem, mannelijk en vrouwelijk schiep hij hen’ (Genesis 1: 27). Zo wordt de hoop op de toekomst van de mens gefundeerd in de oorsprong van de mens, in den beginne.’⁴⁵ Een profetische stem: een belofte die ons wordt voorgehouden.

De aan prins Claus gegeven stem:

Voor prins Claus was het dit ‘visioen van recht en gerechtigheid’⁴⁶ waar hij binnen zijn mogelijkheden inhoud aan heeft proberen te geven. Binnen het ontwikkelingssamenwerkingsvraagstuk, binnen de vele aspecten van cultuur, en zijn betrokkenheid bij allerhande maatschappelijke vraagstukken.

De stem van Huub Oosterhuis:

⁴² H. Oosterhuis, *Licht dat aan blijft*, l.c., 32.

⁴³ H. Oosterhuis, *Zien / soms even*, l.c., 80.

⁴⁴ *De overdenking*.

⁴⁵ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 57.

⁴⁶ *De overdenking*.

'Wat Oosterhuis met 'visioen' bedoelt, juist ook in onderscheid met 'dromen', heeft hij in *mensen voor dag en dauw* (1976) helder uiteengezet: 'Een visioen is niet wat wij doorgaans dromen noemen. Dromen herhalen het verleden, vervreemden ons van het nu; dagdromen. In dromen zijn wij gevangen, in dromen vluchten wij. (...) Dromen is "staren op wat vroeger was", zoals de ziener Jesaja gezegd heeft: "Blijf niet staren op wat vroeger was,/ sta niet stil in het verleden./ Ik, zegt hij, ga iets nieuws beginnen./ Het is al begonnen, merk je het niet?" Het visioen is geen bedreiging van leven, maar een bron van leven. Het ontketent, letterlijk, de hoop. Het bevrijdt in mensen de wil om te overleven. Het verbindt mensen, hier en nu, en bezielt ze met zekerheid - het beweegt ons, motiveert ons én wekt inzicht, en alleen bewogenheid en inzicht samen geven "zekerheid". Het visioen is redelijk: het daagt ons hart uit, maar ook ons verstand; het motiveert ons tot analyse van de feiten. Het doet ons inzien dat er een weg is naar de nieuwe aarde, die open stad met "straten doorzichtig als glas" die verste verte'. (22-23).'⁴⁷ En ook: 'Menswaardig leven, het bijbelse 'visioen' van een nieuwe aarde', koninkrijk van God. Met 'visioen' wordt niets hallucinairs of buitenzinnigs bedoeld, maar de stoutmoedige fantasie van redelijke mensen die opkomen voor hun recht op geluk.'⁴⁸ Of zoals hij in *Jij die mij ik maakt* zegt: 'Dan nog zijn er een paar woorden, in alle talen: hebt elkander lief, doe recht, niets is onmogelijk. Ze zouden er niet meer zijn, die woorden, niet meer geladen met de kracht van verlangen en hoop, als ze niet ieder uur ergens in de wereld, in het verborgene, gedaan zouden worden.'⁴⁹ In *Deze geboren vreemdeling* benadrukt Huub Oosterhuis deze hoop nogmaals heel expliciet. 'De godsdienst van de bijbel is geladen met de kracht van 'onverzoenlijke hoop': hoop die zich niet verzoent met de feiten; die tegen de feiten indent en invoelt - tegen het gelijk en het laatste woord van de opperwezens die de aarde onder elkaar verdelen, tegen de regimes, tegen de heersende economische orde die een kleine minderheid rijk maakt ten koste van de grote massa - alsof deze aarde met al zijn rijkdom niet voor allen bestemd zou zijn. Moet het maar blijven zoals het is: bestaande orde, 'gevestigde chaos'? Dat te denken is cynisme. De bijbelse godsdienst is een doorlopend geding, een dagelijks kort geding tegen dat cynisme. De woordvoerder in dat kort geding, de aanklager van dat cynische systeem en de advocaat van de slachtoffers is in de bijbel God zelf.'⁵⁰

⁴⁷ Gert J. Peelen, Bettine Siertsema, en Ciska Stark (red.), *Vechten & Vieren. De spanning in het werk van Huub Oosterhuis*, Zoetermeer: Meinema 2003, 17-18.

⁴⁸ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 27.

⁴⁹ H. Oosterhuis, *Jij die mij ik maakt*, l.c., 57.

⁵⁰ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 175.

Aan dit visioen, deze overtuiging koppelt Huub Oosterhuis het beeld van het "licht". Licht als beeld van God, de brenger van het licht. "Licht" is een beeld voor die toekomst, voor een wereld "waar mensen waardig leven mogen". God sprak in den beginne: er zij licht' Genesis1:4).⁵¹

De aan prins Claus gegeven stem:

'Hem overkwam het meest verschrikkelijke wat een mens kan overkomen, zei hij in 1986; aardedonker de zon. En daarna overkwam het hem weer en volgde de afbraak van zijn lichaam en van zijn spraakvermogen. Dat alles heeft hem, zelfs in de zwaarste maanden, niet tot een bitter en cynisch mens gemaakt, en niet zielig. Alsof er iets was dat er tegen opwoog, iets dat sterker was dan de pijn.'⁵²

De stem van de bijbel:

In Genesis 1,3-4 staat het als volgt: 'Toen zei God, "Er moet licht zijn!" En er was licht. En God zag dat het licht goed was.' Ook de evangelist Johannes getuigt van het licht: 'Er is een mens geweest, een gezondene van God; zijn naam was Johannes. Hij kwam als getuige: hij moest getuigen van het licht, opdat allen door hem tot geloof zouden komen. Hij was niet het licht, hij moest getuigen van het licht. Het ware licht was er, dat elke mens verlicht en dat in de wereld moest komen.' (Joh.1, 6-10)

De stem van Huub Oosterhuis:

'Beelden en woorden uit heel de geloofstraditie van Israël worden in het evangelie tot namen voor hem. En tot namen voor ieder mens die het leven kiest zoals hij deed. Het evangelie geeft mij door dat hij gezegd heeft: ik ben het licht, jij bent het licht.'⁵³

Bestemming:

Dan wordt door Huub Oosterhuis gememoreerd aan de laatste maanden voor het sterven van prins Claus.

⁵¹ *De overdenking.*

⁵² *De overdenking.*

⁵³ H. Oosterhuis, *Zien / soms even*, l.c.,102.

*'En daar stond ik, wees hij, dat was mijn plaats, naast haar. Hij straalde. In mijn jonge jaren, zei hij, wist ik niet waar ik nu eigenlijk bij hoorde; bij Duitsland, bij Afrika, en toen kwam Nederland er ook nog bij. Maar nu hoor ik bij hen.'*⁵⁴

De aan prins Claus gegeven stem:

Bestemming, ergens bijhoren, zijn fundamentele waarden in een mensenleven. Je gekend weten en erbij te horen. Prins Claus had zijn bestemming gevonden bij zijn vrouw en zijn gezin in Nederland. Bij de verloving van zijn zoon Willem-Alexander en Máxima gaf hij aan '(...) ik weet niet hoe het is Nederlander te zijn. Ik heb verschillende loyaliteiten en ik ben wereldburger en Europeaan en Nederlander.'⁵⁵

De stem van de Bijbel:

Binnen de christelijke traditie kennen we ook de oproep om erbij te horen en je gekend te weten. Een teken van dit verband zien we in het sacrament van het doopsel waarbij mensen worden opgenomen in de geloofsgemeenschap en diens naam wordt geschreven in het boek des levens, in de palm van Gods hand. In de Bijbel lezen we dat ook de leerlingen van Jezus vragen welke plaats ze bij hem innemen, wie hem het meest uitverkoren is en of ze na zijn dood aan de linker- en rechterzijde van hem mogen zitten. (Vgl. Mc.10, 37)

Bij Lucas 22, 24-30 lezen we: 'Ook ontstond er onder hen onenigheid over de vraag wie van hen wel het belangrijkste was. (...) Zoals mijn Vader Mij het koningschap heeft aangeboden, zo bied Ik jullie een plaats aan (...).'

De stem van Huub Oosterhuis:

Hier laat Huub Oosterhuis zich van een heel persoonlijke kant zien. Hij geeft inzicht in zijn vriendschap met prins Claus en zijn betrokkenheid bij de Koninklijke familie. Dit blijkt ook uit het gegeven dat hij op Koninginnedag van dat jaar met prins Claus op zijn kamer in het AMC naar de televisie keek. Gedurende de ziekteperiode van prins Claus heeft hij hem ook ter zijde gestaan. In het interview met Annemiek Schrijver in het programma 'Het Vermoeden' op 13-04-2008 vertelt Huub Oosterhuis dat hij de tekst van psalm 8 een keer voorlas aan een zieke vriend en dat die zei: 'het blijft toch altijd wie'. En dat hij dat toen heeft meegenomen in de vrije bewerking die hij van psalm 8 heeft gemaakt. Met deze verklaring en

⁵⁴ *De overdenking.*

⁵⁵ www.nos.nl/archief/2002/prins_claus//paginas/av.html - 22k -, biografie prins Claus, geraadpleegd 17-12-2008.

het feit dat een deel uit psalm 8 terugkomt in het tweede gedicht rond het afscheid van prins Claus kan de conclusie getrokken worden dat die 'zieke vriend' prins Claus is geweest.

De God die mensen gebiedt en smeekt zich over elkaar te ontfermen, wordt in de bijbel bezongen als "een schoot van ontferming". Als trouw en erbarming in persoon.⁵⁶

'Een schoot van ontferming' is de titel van een lied van Huub Oosterhuis met als ondertitel 'Lukas 1, vers 78-79': 'Een schoot van ontferming is onze God./ Hij heeft ons gezocht en gezien/ zoals de opgaande zon aan de hemel.'⁵⁷

De stem van de bijbel:

De verzen waarnaar verwezen wordt zijn de laatste twee strofen van de lofzang van Zacharias. Hem was door de engel Gabriël een zoon voorzien. Hij kon tot na de geboorte van zijn zoon niet spreken. Pas na de geboorte en naamgeving van zijn zoon 'Johannes', en vervuld van de Heilige Geest kon hij weer spreken en hief een loflied aan:

78 *dankzij de innige barmhartigheid van onze God.*
Zo bekommert zich om ons het licht uit de hoogte;
79 *het zal schijnen voor wie zitten*
in duisternis en in schaduw van de dood,
het zal onze voeten naar de weg van vrede leiden.' (Lc. 78-79)

De aan prins Claus gegeven stem:

Bij het afscheid wordt de overledene toevertrouwd aan Gods handen, waarin zijn naam geschreven is. 'Opgeschreven in de hemel betekent: opgenomen in de toekomst van Godswege: opgeroepen zijn om mee te doen in het bezielde verband van de komende wereld zonder demonen.'⁵⁸

De stem van Huub Oosterhuis:

Eerder verwees ik bij *solidariteit* naar de idee van een bezielde verband van Huub Oosterhuis. In het gedicht 'Negenentwintig namen voor Jezus van Nazareth'⁵⁹ geeft Huub Oosterhuis een

⁵⁶ *De overdenking.*

⁵⁷ H. Oosterhuis, *Een schoot van ontferming. Vijftien liturgische gezangen*, Amsterdam: Stichting Leerhuis & Liturgie 1995, 88081-2 ©.

⁵⁸ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 147.

⁵⁹ H. Oosterhuis, *Zien / soms even*, l.c., 103.

opsomming van namen waarmee Jezus wordt aangeduid. Over wie we bedoelen als we het woord 'God' gebruiken is Huub Oosterhuis heel duidelijk en verwijst hij naar de joodse bijbel en de geschriften over Jezus de pleitbezorger van de armen, vluchtelingen, ballingen, van mensen wier rechten geschonden worden. Of zoals verwoord in *Licht dat aan blijft* dat 'juist deze god van de bijbel zich kenbaar maakt, zijn Naam "openbaart" in de context van een bevrijdingsverhaal. (...) Als die uittocht uit het diensthuis geschied is, geeft hij de "tien woorden van bevrijding" waarin het visioen van een rechtvaardige samenleving is neergelegd. Dat is een "politiek", zelfs een "revolutionair" visioen. (...) "God" is in de bijbel de god van deze woorden en van dit visioen: "moord niet, besteel elkaar niet, heb lief je naaste die is als jij" (wat betekent: behandel hem menswaardig).'⁶⁰

Afgesloten wordt met het in het Duits gezongen lied: 'So nimm denn meine Hände'.

§ 2.3. Conclusie

Met zijn optreden tijdens de uitvaartplechtigheid van prins Claus op 15 oktober 2002 raakt Huub Oosterhuis bekend bij een groot publiek. Op onnavolgbare, indrukwekkende wijze sprak hij de overdenking uit, voorafgegaan door de lezing van zijn bewerking van Prediker 12, 2-7⁶¹. De overdenking als een hommage aan zijn vriend prins Claus, maar zeer zeker ook bedoeld als woorden ter bemoediging en van hoop. Uit de analyse van de overdenking zijn die woorden van bemoediging en van hoop op verschillende momenten te vinden. Aan de hand van de in de overdenking besproken thema's wil ik ook de conclusie weergeven.

Allereerst *de hommage* aan prins Claus. Hoe zijn hier die woorden van bemoediging en hoop te vinden? Kijkend naar het leven van prins Claus is de bemoediging en hoop gegeven in het feit dat 'de vreemdeling' uiteindelijk 'geliefde' wordt en de parallel die hiermee getrokken kan worden met het leven en lijden van Jezus Christus. Huub Oosterhuis zei het heel treffend: '(...) om hem te eren die als Duitser in staat was Nederlandse oorlogswonden te genezen.'⁶²

Het thema wat volgde was dat van *vergankelijkheid*. Bemoedigende woorden wanneer door Huub Oosterhuis gezegd wordt: 'Het was hem aan te zien geweest, dat wist hij heel

⁶⁰ H. Oosterhuis, *Licht dat aan blijft*, l.c., 64.

⁶¹ De bewerking zoals uitgesproken op 15-10-2002 is opgenomen in de bundel *Deze geboren vreemdeling* en draagt als titel 'Predikers Dodenlied'.

⁶² *De overdenking*.

goed, maar hij kon het niet verbergen, zei hij, en wilde dat ook niet.'⁶³ Ook in de vergankelijkheid verwoord door Prediker in de bewerking van Huub Oosterhuis klinkt de bemoediging door. Hierbij wordt de verbinding gelegd met Jezus op zijn moment van overgave. En niet in de laatste plaats ook in de afsluitende woorden: 'Neem mijn handen, leid mij ten einde toe.' Claus hoopte dat ook dát hem overkomen zou.'⁶⁴

Dan het thema *solidariteit*. Solidariteit als fundament van het christelijk geloof. Een visioen waarin prins Claus hartstochtelijk geloofde en dit ook uitdroeg, bijvoorbeeld tijdens de Wereldconferentie voor Internationale Ontwikkeling: "Er kan geen sprake zijn van een menselijke toekomst die het waard is geleefd te worden als die niet berust op werkelijke internationale solidariteit".⁶⁵ Engagement is wat hij deelde met Huub Oosterhuis. Solidariteit zoals Huub Oosterhuis verwoordt in *Jij die mij ik maakt*: '(...) ik wil niet nergens bij horen, ik wil niet gescheiden zijn, afgezonderd, overgelaten aan mezelf, ik wil niet wegraken, onvindbaar worden, vervreemden, ik wil verbonden zijn met mensen.'⁶⁶ Huub Oosterhuis voegt er echter nog een dimensie aan toe, namelijk die van de politiek, wanneer hij zegt: 'Dit is 'politiek engagement' in de geest van de Thora en nu van Jezus. In een wereld waarin oorlogen gevoerd worden om de machtsposities van de bezitters te handhaven, moet de volgeling van Jezus de zijde kiezen van de bezitlozen, de slachtoffers van het onrecht.'⁶⁷ Zo maakt Huub Oosterhuis de verbinding tussen solidariteit, politiek en religie.

De Bijbel is het volgende thema wat aan bod komt. De Bijbel waar prins Claus pas later verbinding mee gekregen heeft. De analyse maakt duidelijk dat Huub Oosterhuis vertrekt vanuit de joodse Bijbel, de Bijbel en de wetten van Mozes, de Thora. Het is in die Bijbel waar hij de basis vindt van hoop en bemoediging. Hij zegt het zo: 'De bijbel heeft een eigenzinnige visie op de menselijke ziel en een weerloze en op allerlei gronden aanvechtbare interpretatie van het menselijk bestaan – een interpretatie vanuit de hoop. (...) In de bijbel wordt het menselijk bestaan verbeeld en bezongen vanuit de hoop.'⁶⁸ 'Onbewezen woorden; maar opgeladen met de kracht van eeuwenlang gescherpte intuïtie, met eeuwenlang doorgegeven hoop tegen wanhoop: niet voor de afgrond. (...) Vanuit die grote intuïtie is het boek geschreven van Abraham en Mozes en Jezus – en wordt geleefd, in en buiten alle christelijke kerken, hoop tegen wanhoop.'⁶⁹ Om uiteindelijk terug te keren naar dat visioen: 'Dan nog zijn

⁶³ *De overdenking*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ H. Oosterhuis, *Jij die mij ik maakt*, l.c., 12.

⁶⁷ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 123.

⁶⁸ *Ibidem*, 24.

⁶⁹ *Ibidem*, 23.

er een paar woorden, in alle talen: hebt elkander lief, doe recht, niets is onmogelijk. Ze zouden er niet meer zijn, die woorden, niet meer geladen met de kracht van verlangen en hoop, als ze niet ieder uur ergens in de wereld, in het verborgene, gedaan zouden worden.'⁷⁰ En vervolgens te getuigen van het licht: 'Beelden en woorden uit heel de geloofstraditie van Israël worden in het evangelie tot namen voor hem. En tot namen voor ieder mens die het leven kiest zoals hij deed. Het evangelie geeft mij door dat hij gezegd heeft: ik ben het licht, jij bent het licht.'⁷¹

Afgesloten wordt met het thema *bestemming*. Bemoedigend is het om te horen hoe prins Claus, als in eerste instantie 'vreemdeling', zijn bestemming vond bij zijn vrouw, koningin Beatrix en zijn gezin. Prins Claus zei hier zelf over: 'In mijn jonge jaren (...), wist ik niet waar ik nu eigenlijk bij hoorde; bij Duitsland, bij Afrika, en toen kwam Nederland er ook nog bij. Maar nu hoor ik bij hen.'⁷² Je opgenomen weten in 'de schoot van ontferming', 'opgenomen in de toekomst van Godswege: geroepen zijn om mee te doen in het bezielde verband van een komende wereld zonder demonen.'⁷³ Mooi is dan ook dat afgesloten wordt met het lied: 'So nimm denn meine Hände'. "Neem mijn handen, leid mij ten einde toe". De mens wordt teruggegeven aan de aarde, zijn bestemming vindend bij God.

Tot slot:

Het woord hoop wordt alleen in de laatste zin van de overdenking genoemd. Uit de analyse is gebleken dat de woorden van hoop en bemoediging er impliciet wel degelijk in te vinden zijn. Zo zegt Huub Oosterhuis zelf in een interview over godsdienst en taal in *De Standaard*, van 03-01-2002: 'Iets wat ongezegd is, is ook ongeweten, niet bestaand, niet geneesbaar. Ook bij momenten van lijden en pijn zijn er woorden nodig. Dichters leren van elkaar de manier om onze rationaliteit intact te laten, en toch veel te zeggen. Zo was het ook bij mij. Ik wilde iets maken waarin mensen kunnen huilen. Waarin ze kunnen zijn, ook al weten ze geen raad of weten ze niet wie ze zijn.'⁷⁴ Het getuigt van de kracht van Huub Oosterhuis om door middel van zijn taalgebruik 'het grote verhaal' zo te verwoorden dat het voor iedereen toegankelijk is. Zoals vaak het geval is, is je sterke kant ook je zwakte. Het feit dat de woorden bij Huub Oosterhuis niet eenduidig zijn, er niet voorgeschreven wordt hoe het is en er als het ware een open eind is, maakt dat het daarmee lastig wordt om mee te doen in het theologische debat.

⁷⁰ H. Oosterhuis, *Jij die mij ik maakt*, l.c., 57.

⁷¹ H. Oosterhuis, *Zien / soms even*, l.c., 102.

⁷² *De overdenking*.

⁷³ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 147.

⁷⁴ G. Van den Broek, 'Woorden met de klank van vrees niet', l.c..

Hoofdstuk 3: De encycliek Spe Salvi

§ 3.1. Inleiding

Rome, 19 april 2005. Na een kort conclaaf is het dan zover; de witte rook stijgt op vanuit de schoorsteen van de Sixtijnse kapel, het '*Habemus Papam*' klinkt. We hebben een nieuwe paus: paus Benedictus XVI.

§ 3.2. Paus Benedictus XVI: wie is hij?

Paus Benedictus XVI wordt als Joseph Ratzinger geboren op 16-04-1927 te Marktl am Inn te Duitsland. Na de oorlog volgde hij een priesterstudie aan het seminarie van Freising. Later volgt er een studie theologie in München. Hij promoveert en werkt een aantal jaren als docent. Dan wordt Ratzinger in 1962, in de opmaat naar het Tweede Vaticaans Concilie, door de aartsbisschop van Keulen, Joseph Fings, gevraagd om één van zijn adviseurs te worden. Ratzinger wordt benoemd tot 'peritus' oftewel een officiële concilietheoloog. 'In de jaren van het concilie werd Ratzinger gezien als een van de belangrijkste veranderingsgezinde figuren, een theoloog die de rooms-katholieke kerk wilde aanpassen aan 'de tekens van de tijd' (...).'⁷⁵ Hierna doceert hij een periode aan de universiteit van Tübingen. Ratzinger wordt in 1977 aartsbisschop van München en Freising en wordt kort daarna tot kardinaal benoemd. Op verzoek van paus Johannes Paulus II wordt hij gevraagd voor de curie, het bestuursorgaan van de bisschop van Rome, te komen werken. Ratzinger wordt in 1981 hoofd van de Congregatie voor de Geloofsleer, 'het onderdeel dat de zuiverheid van de geloofsleer bewaakt en direct onder de paus staat.'⁷⁶ Ratzinger staat dan, in tegenstelling tot het beeld ten tijde van het Tweede Vaticaans Concilie, bekend als 'een conservatief verdediger van de geloofsleer.'⁷⁷ De functie van hoofd van de Congregatie voor de Geloofsleer heeft hij bijna 25 jaar uitgeoefend. In Rome voelt Ratzinger zich op zijn plaats. Op 19 april 2005 wordt kardinaal Joseph Ratzinger verkozen als de 265^e paus. Hij volgt hiermee paus Johannes Paulus II op die op 2 april 2005 overleed. Op 24 mei 2005 vindt de inauguratie plaats. Hij kiest de naam Benedictus XVI. In toelichting op de naamkeuze,

⁷⁵ E. Kieckens, *Benedictus XVI, en de toekomst van de rooms-katholieke kerk*, Utrecht: Uitgeverij het Spectrum 2005, 28.

⁷⁶ Ibidem, 31.

⁷⁷ Ibidem, 29.

Benedictus, 'de gezegende', geeft de paus aan dat hij daarmee uiting wil geven aan het feit dat hij de vrede wil trachten te bewaren en verwijst hiermee naar de 'vredespaus' Benedictus XV. Daarnaast is de naamkeuze een eerbetoon aan de Heilige Benedictus, patroonheilige van Europa, waarmee de paus verwijst naar zijn aandacht voor Europa, dat naar zijn mening in een diepe geloofscrisis is beland en geen identiteit meer heeft.

§ 3.3. De analyse van de encycliek

Een encycliek is volgens de documenten van de rooms katholieke kerk 'een officiële brief van de paus, waarin hij zijn leergezag over een welbepaald onderwerp in verband met geloof of ethiek uiteenzet. Een encycliek heeft binnen de katholieke Kerk groot gezag, maar is niet zonder meer onfeilbaar. Een encycliek wordt genoemd naar de Latijnse beginwoorden.'⁷⁸

In dit geval luidt de titel van de encycliek: 'Spe Salvi' - in hoop zijn wij gered.

De titel is ontleend aan wat Paulus schrijft in zijn brief aan de Romeinen (Rom. 8, 24).

§ 3.3.1. Ruimte tijd en plaats

Op 30 november 2007, in het derde jaar van zijn pontificaat, verschijnt de tweede encycliek van paus Benedictus XVI. Deze encycliek, genoemd 'Spe Salvi', handelt over de christelijke hoop. Zijn eerste encycliek handelt over de liefde.

Naast liefde, is hoop een van de drie goddelijke deugden; te weten geloof, hoop en liefde. De goddelijke deugden zijn volgens de *Katechismus van de Katholieke Kerk* het fundament en het kenmerk van het morele handelen van de christen, en wordt het handelen erdoor 'beziel'.⁷⁹ De goddelijke deugden 'stellen de christenen in staat om in verbondenheid met de heilige Drieëenheid te leven. Ze hebben de ene en drieëne God als oorsprong, motief en einddoel'.⁸⁰ De hoop als goddelijke deugd geeft mensen de mogelijkheid om met behulp van de genade van de Heilige Geest te vertrouwen op de beloften van Christus en als geluk te zien het hemelse rijk en het eeuwig leven. 'Wij mogen dus op de hemelse heerlijkheid hopen die God beloofd heeft aan wie hem liefhebben en zijn wil volbrengen'.⁸¹

⁷⁸ <http://www.rkdocumenten.nl/dossier.php?dossier=225>, geraadpleegd 21-11-2008

⁷⁹ *Katechismus van de Katholieke Kerk*, Brussel e.a.: Licap; Secretariaat Rooms-Katholiek Kerkgenootschap; Gooi & Sticht 1995, 396.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem. In de tekst wordt de verwijzing gegeven: Vgl. Rom, 8,28-30 en Vgl. Mt. 7,21.

§ 3.3.2. Opbouw

Kijkend naar de inhoud van de encycliek is de volgende opbouw te ontdekken: in de encycliek *Spe Salvi*, wordt het begrip hoop door de paus theologisch onderzocht en uitgelegd. De paus doet dit door te vertrekken vanuit de brief van Paulus en te onderzoeken wat hoop betekende in het vroege christendom, om via de kerkvaders, in het bijzonder Augustinus, te komen tot het moderne denken over hoop en hoe het begrip in de loop van de geschiedenis steeds een nieuwe betekenis heeft gekregen. Afgesloten wordt met het aanroepen van Maria als 'ster' van de hoop.

§ 3.3.3. Inhoud

Na de 'buitenkant' en de opbouw van de encycliek te hebben bekeken nu naar de inhoud. Aan de hand van de in de opbouw weergegeven thema's zal de inhoud van de encycliek op hoofdlijn worden besproken. Niet ingegaan zal worden op de 'technische' details van de katholieke leer.

Als vertrekpunt van de encycliek neemt de paus de brief van Paulus aan de Romeinen (Rom.8, 24) en geeft hierbij aan dat volgens het christelijk geloof 'verlossing' of 'heil' er niet zonder meer is. 'Verlossing is ons gegeven in de zin dat ons hoop geschonken is, een betrouwbare hoop, van waaruit wij ons heden aankunnen (...).'⁸² Over het hoe en waar te vinden zoekt de paus aansluiting bij getuigenissen in de Bijbel over de hoop. Hoop als kernwoord, als fundament, van het Bijbels geloof. Opgemerkt wordt dat op verschillende plaatsen in de Bijbel de woorden hoop en geloof verwisselbaar zijn. Kenmerkend voor christen zijn, zo blijkt, is het hebben van een toekomst, een weten dat het leven niet in leegte ophoudt. Een blijde boodschap, die niet alleen een mededeling is, maar ook 'dingen bewerkt en het leven verandert' (2). Als voorbeeld verwijst de paus hiervoor naar de brief van Paulus aan de Tessalonicenzen: 'Broeders en zusters, wij willen u niet in onwetendheid laten over hen die ontslapen zijn, zodat u niet bedroefd bent zoals de andere mensen, die geen hoop hebben.' (1 Tes. 4, 13) Nog een voorbeeld van de verwevenheid van geloof en hoop geeft de paus door te verwijzen naar de brief aan de Hebreëën 11,1: 'Het geloof is de vaste grond voor wat wij hopen, het bewijs van wat wij niet zien'. Vaste grond, *substantie*, in de betekenis van enerzijds levensonderhoud en materiële basis en anderzijds als het woord van het geloof als 'basis'. De samenhang tussen beide mag niet uit het oog verloren worden, zo stelt de paus nadrukkelijk. 'Het geloof geeft het leven een nieuwe basis, een nieuw

⁸² Paus Benedictus XVI, *Encycliek Spe Salvi*, 30-11-2007, 1. (Verwijzingen naar dit document worden in het vervolg weergegeven d.m.v. nummers van de betreffende paragraaf.)

fundament, waarop de mens staat, en daarmee wordt het normale fundament, de betrouwbaarheid van het materiële inkomen gerelativeerd.'(8) God leren kennen, betekent hoop ontvangen.

Met de komst van Jezus, zijn lijden en sterven, veranderen het leven en de wereld. Door het doopsel werd men elkaars broeder of zuster en verdwenen de grenzen tussen rangen en standen, dit ondanks dat de maatschappelijke structuren bleven bestaan. Het wereldbeeld veranderde: 'niet de wetten van de materie en de evolutie zijn ten slotte bepalend, doch verstand, wil, liefde - een Persoon.(...) Het leven is niet slechts een product van de wetten en het toeval van de materie, doch in alles en tegelijk ook boven alles staat een persoonlijke wil, staat een Geest, die zich in Jezus als Liefde heeft geopenbaard.'(5)

Jezus, als de ware filosoof en herder, als iemand die ons zegt wat de mens 'moet doen om waarachtig een mens te zijn'(6) en de weg toont, ook over de dood heen, dat was de nieuwe hoop voor gelovigen. Het betekende 'geleefde hoop, leven vanuit de zekerheid van de hoop. In het Nieuwe Testament krijgt dit wachten op God, dit trouw zijn aan God een nieuwe betekenis: God heeft Zich in Christus geopenbaard. Hij heeft de "substantie" van het komende al meegedeeld, en zo krijgt het wachten op God een nieuwe zekerheid.'(9)

Om een antwoord te vinden op de vraag of het christelijk geloof ook vandaag de dag hoop geeft die het leven omvormt en draagt, zoekt de paus aansluiting bij het doopritueel, de verwachting wat het geloof een kind zou schenken, namelijk: 'Het eeuwig leven'(10), en bij Augustinus. Volgens Augustinus 'willen we maar één ding - "het gelukkige leven", het leven dat eenvoudigweg leven, eenvoudigweg "geluk" is.(...) Alleen om dát ene gaat het.'(11) Weten dat er iets moet zijn, dat wij niet kennen en 'waartoe wij ons aangetrokken voelen. (...) Dit onbekende is de werkelijke hoop die ons drijft, en tegelijkertijd (...) de oorzaak van alle vertwijfeling.'(12) Verweten werd dat deze vorm van hoop individualistisch zou zijn, alleen voor het persoonlijke heil, en alle leed aan de wereld overlatend. Echter het feit dat verlangd wordt naar dat 'werkelijke' leven veronderstelt juist een samenzijn met een gemeenschap, een wij. De paus noemt het klooster als voorbeeld van zo'n gemeenschap.

Door de opkomst van de industriële revolutie wordt aan geloof een andere waarde toegekend. Werd eerder de verlossing verwacht van het geloof, nu werd deze verlossing verwacht van de wetenschap. Dit betekende niet alleen een ontkenning van het geloof maar het werd hiermee ook verplaatst naar het persoonlijke niveau en als behorend tot het 'hiernamaals'(17) en op deze manier voor de wereld dus onbelangrijk. Hoop wordt 'geloof in de vooruitgang'. (17) In de 19^e eeuw worden rede en vrijheid de twee pijlers voor de weg van de hoop. In deze ontwikkeling wijzigt zich opnieuw de waarde van het geloof: 'de kritiek van

de hemel wordt de kritiek van de aarde; de kritiek van de theologie wordt de kritiek van de politiek. De vooruitgang naar het betere, naar de definitief goede wereld komt nu niet meer eenvoudigweg van de wetenschap, maar van de politiek, van een wetenschappelijk opgevatte politiek, die de structuur van de geschiedenis en van de samenleving erkent en zo de weg wijst naar de revolutie, naar de ommekeer van alle dingen.’(20) De paus zet zich af tegen dit vooruitgangdenken en wijst op het gevaar dat vrijheid ook altijd vrijheid tot kwaad zal inhouden en stelt dat ‘als de technische vooruitgang niet hand in hand gaat met vooruitgang in de morele vorming van de mens, met “vernieuwing van het innerlijk leven” (vgl. *Ef.* 3,16; 2 *Kor.* 4,16), dan is er geen vooruitgang, doch een bedreiging voor mens en wereld. (...) De mens heeft God nodig, anders heeft hij geen hoop.’(22-23)

Duidelijk is de paus in zijn constatering dat ‘het moderne christendom, geconfronteerd met de successen van de wetenschap in de ontwikkeling van de inrichting van de wereld, zich in hoge mate heeft beperkt tot het individu en zijn heil. Daarmee heeft het christendom het bereik van zijn hoop begrensd en tevens de grootheid van zijn opdracht onvoldoende erkend, ook al heeft het verder grote dingen gedaan voor de vorming van de mens en de zorg voor de zwakken en lijdenden.’(25) Wat werkelijk verlossing biedt, zo zegt de paus, is de liefde. En wel de onvoorwaardelijke liefde van God. En in die liefde van God wordt de verantwoordelijkheid voor anderen zichtbaar. Dan kan er gezegd worden ‘er zijn voor.’ (28)

‘(...) Wij hebben hoop nodig, wat betreft kleinere en grotere dingen, die ons dag aan dag gaande houdt. Maar dat is onvoldoende zonder de geweldige hoop, die al het andere moet overstijgen. Deze geweldige hoop kan alleen God zijn, Die het al omvat en Die ons geven en schenken kan waartoe wij alleen niet in staat zijn. Juist het feit dat het ons geschonken wordt behoort tot de hoop. God is het fundament van de hoop.(...)’(31) Om vervolgens te wijzen op het gebed als ‘oefenplaats’ van de hoop. Zo schrijft hij: ‘Als niemand meer naar mij luistert, luistert God nog altijd naar mij. Als ik tot niemand meer kan spreken, niemand meer kan aanroepen, kan ik nog altijd tot God spreken.’(32) Hierbij aanhalend hoe door Augustinus gebed wordt gedefinieerd: ‘als oefening van het verlangen.’(33) Bidden als proces van innerlijke reiniging om zo voorbereid en geschikt gemaakt te worden voor de ware hoop en om mensen te dienen. Christelijke hoop is immers ook hoop voor anderen, zo stelt de paus. Het is ook ‘een actieve hoop, waarin wij ervoor strijden dat de dingen niet naar “het verkeerde einde” leiden. Het is ook actieve hoop in de zin dat wij de wereld open houden voor God. Alleen zo blijft de hoop zuiver menselijk.’(34)

Naast het gebed staan ook het ‘handelen’ en ‘lijden’ in het teken van ‘oefenplaats’ van de hoop. ‘Handelen’, ondanks alle tegenslagen en mislukkingen, maar met het vertrouwen

geborgen te zijn in een onverwoestbare kracht van de liefde, die de moed geeft om te werken en te volharden, en het leven zin en betekenis geeft. 'Lijden' is onvermijdelijk en behoort tot het menselijk bestaan. Enerzijds vanwege de eindigheid van het menselijk bestaan, anderzijds het lijden dat veroorzaakt wordt door de opgebouwde schuld van de mensheid. Alle ontwikkelingen en vooruitgang ten spijt lukt het de mens niet om alle lijden en de macht van het kwaad uit de wereld te bannen. Met het geloof dat God in staat is om 'de zonde van de wereld weg te nemen', 'is de hoop op de redding van de wereld in de geschiedenis verschenen. Maar het is hoop en nog geen voleinding. Het is hoop die ons de moed geeft ons aan de zijde van het goede te scharen, ook in situaties die uitzichtloos lijken, in het besef dat in de uiterlijke loop van de geschiedenis de macht van de schuld voortdurend een vreeswekkende aanwezigheid zal blijven.'(36)

En waar schuld is wacht ook een oordeel. Van oudsher was voor de christenen het Laatste Oordeel '(...) als maatstaf voor het leven nu, als oproep aan het geweten en tegelijk als hoop op Gods rechtvaardigheid.'(41) De paus ziet het geloof in het Laatste Oordeel vooral als hoop. 'De "herroeping" van het lijden in het verleden, het "goed maken", dat het recht herstelt, het bestaat. Daarom is het geloof in het Laatste Oordeel allereerst en bovenal hoop, de hoop waarvan de noodzaak juist in de conflicten van de afgelopen eeuwen duidelijk geworden is. Ik ben ervan overtuigd dat de vraag naar de gerechtigheid het essentiële, en ieder geval het sterkste argument is voor het geloof in het eeuwig leven.'(43) 'Het beeld van het Laatste Oordeel is niet op de eerste plaats een schrikbeeld, maar een beeld van hoop, voor ons misschien zelfs wel het beslissende beeld van de hoop. (...) God is gerechtigheid en verschaft gerechtigheid. Dat is onze troost en onze hoop.'(44) Ook over de grenzen van de dood is vergeven mogelijk, reikt de hoop die op deze manier ook hoop voor anderen is. De encycieliek wordt afgesloten met het aanroepen van Maria als 'ster' van de hoop.

§ 3.4. Conclusie

De paus laat er in deze encycieliek geen misverstand over bestaan: christelijke hoop is er enkel te vinden door het geloof in Jezus Christus. De 'menselijke natuur' is volgens de paus niet in staat om een dergelijke hoop te bieden, alle vooruitgang en ontwikkelingen ten spijt. Vrijheid en rede zijn belangrijke waarden maar redden het niet wanneer deze niet gegrond zijn op het fundament van het geloof.

Door het ritueel van de doop wordt men opgenomen in de geloofsgemeenschap met het vooruitzicht op het 'eeuwig leven'. Jezus Christus die door zijn lijden en sterven de

zonden van de mensheid op zich heeft genomen en de dood heeft overwonnen. Dit geloof in verlossing en heil is de grondslag van de hoop.

Als zodanig zijn er in de encycliek, en daarmee in de opvatting van de paus, met betrekking tot de hoop twee tendensen waarneembaar: enerzijds dat de hoop door het christelijk geloof wordt toegeëigend en anderzijds dat gesteld wordt dat het geloof de enige toegang is tot de hoop. Een voorbeeld van deze toeëigening van de hoop door het christelijk geloof is : '(...) wij hebben hoop nodig, wat betreft kleinere en grotere dingen, die ons dag aan dag gaande houdt. Maar dat is onvoldoende zonder de geweldige hoop, die al het andere moet overstijgen. Deze geweldige hoop kan alleen God zijn, Die het al omvat en Die ons geven en schenken kan waartoe wij alleen niet in staat zijn. Juist het feit dat het ons geschonken wordt behoort tot de hoop. God is het fundament van de hoop (...).' (31) Een voorbeeld van het geloof als de enige toegang tot de hoop blijkt eigenlijk direct al uit de inleiding van de encycliek en het vertrekpunt van de paus waarbij hij teruggrijpt op de brief van Paulus aan de Romeinen (Rom.8, 24). Ook in paragraaf 2 wordt dit nog eens extra benadrukt door aan te geven dat in de Bijbel op verschillende plaatsen hoop en geloof verwisselbaar zijn.

Verder in zijn encycliek schrijft de paus: 'Het geloof is de substantie van de hoop.' (10) (...) een zonder God tot stand gebracht "Rijk Gods" – dat wil zeggen alleen een rijk van de mens – onvermijdelijk uitloopt op het door Kant beschreven "verkeerde einde" van alle dingen (...).' (23) Met het benoemen van het 'Rijk Gods' volgt de paus de lijn van Augustinus, zoals hij dat op meerdere plaatsen in de encycliek doet. Augustinus, zo leest de paus hem, geeft in zijn *De Civitate Dei*, over de stad van God, zijn visie op de geschiedenis en de overheid vanuit een christelijk denken. Augustinus vraagt zich af hoe God leiding geeft aan de geschiedenis en waar het is misgegaan. Hij meent dat zulk een verschrikkelijke gebeurtenis (de inname van Rome in 410 door de Visigoten) alleen te begrijpen is in het licht van de christelijke godsdienst en moet worden verklaard door de kerk. De kerk als symbolische weergave van die stad Gods en als mogelijkheid/middel om die stad Gods te bereiken. De verlossing van de mensheid lag in de handen van die kerk. Opgemerkt moet worden dat door christelijke hoop op deze manier te formuleren er eigenlijk een omkering plaatsvindt. Door gelovigen wordt de kerk gevormd, 'als levende stenen' (1 Petr., 2,5), 'als onderdeel van één lichaam' (1 Kor.12,12-14 + 27-28). In het geloof in Jezus Christus, met zijn 'visioen' en 'geleefde hoop' vormt zich de gemeenschap, de kerk, als eindproduct van de verlossing van Jezus Christus. De kerk op zich kan nooit het eigen fundament voor die verlossing zijn.

Verderop in de encycliek lezen we: 'Niet de wetenschap verlost de mens. De mens wordt verlost door de liefde.' (26) 'Een wereld zonder God is een wereld zonder hoop (*Ef.* 2,12). Alleen God kan gerechtigheid schenken. En het geloof geeft ons de zekerheid: Hij doet het.' (44) Een lastig punt hierbij is dat de idee kan bestaan dat door de paus de geschiedenis losgekoppeld wordt van God. In paragraaf 7 lezen we verder: 'Het geloof is niet slechts een persoonlijk uitzien naar het komende dat nog helemaal uitstaat: het schenkt ons iets. Het schenkt ons nu al iets van de verwachte werkelijkheid en deze aanwezige werkelijkheid wordt voor ons tot "bewijs" van datgene wat we nog niet kunnen zien. Het trekt de toekomst in het heden, zodat de toekomst niet slechts "nog niet" is. Dat die toekomst er is, verandert het heden; het heden wordt door het toekomstige aangeraakt, en zo loopt het komende over in het tegenwoordige en het tegenwoordige in het komende.'

Tot slot: de hoop gefundeerd op Jezus Christus zou de enige en ware hoop zijn. Echter naar mijn mening wil dat niet zeggen dat degene die hier 'geen weet van hebben', geen hoop hebben. Zoals de paus zelf al zei, hoop is pas hoop als het ook voor een ander geldt (vgl. 34). Laten we hopen.

Hoofdstuk 4: Bevindingen en slotbeschouwing

§ 4.1. Inleiding

De vraag naar de betekenis en functie van hoop als het uitgangspunt voor de analyse van de overdenking van Huub Oosterhuis en de encycliek *Spe Salvi*, van paus Benedictus XVI. Ik ben me er volledig van bewust dat beide teksten heel verschillend zijn en van ongelijke grootte. In beide teksten is een concept van hoop aanwezig. Doel van het onderzoek was te komen tot een vergelijking van beide concepten van hoop en, kijkend naar de overeenkomsten en verschillen, hoe hoop ook betekenis kan krijgen voor buitenkerkelijken.

§ 4.2. Concept van hoop bij Huub Oosterhuis

Noemde men als kenmerkend voor het werk van Huub Oosterhuis dat de woorden niet eenduidig zijn, dat er niet wordt voorgeschreven hoe het is, dat er als het ware een open eind is, zijn concept van hoop heeft deze kenmerken ook. Huub Oosterhuis koppelt hoop aan wat hij noemt 'het visioen', het visioen van recht en gerechtigheid, van 'doe recht en heb lief', 'de stoutmoedige fantasie van redelijke mensen die opkomen voor hun recht op geluk.'⁸³ En geeft daarbij aan 'dat wij zonder zingevingverhaal en gemeenschappelijk visioen niet menswaardig kunnen leven. Zonder 'iets als een visioen' valt een samenleving uit elkaar, raken mensen ontheemd en elkaar kwijt'.⁸⁴

Het vertrekpunt van Huub Oosterhuis is de Thora, de wet van Mozes, 'woord dat mensen richting wijst'⁸⁵ en dat niet zonder consequenties is. Als het ware een 'horizontale' opvatting over God, die voor Huub Oosterhuis begint bij de mensen en voortkomt uit de wet van Mozes. Het eerste en tweede gebod: God liefhebben en je naaste liefhebben. Het tweede gebod nadrukkelijk te lezen als 'uitleg van het eerste: Heb God lief, dat wil zeggen: heb je naaste lief (...) en de zoon en de dochter van de mens, de kinderen van Adam kunnen zonden vergeven, elkaars zonden, dan denk je horizontaal.'⁸⁶ Huub Oosterhuis verwijst hierbij ook naar Levinas uit zijn opstel 'Jodendom, een godsdienst voor volwassenen'. 'Relatie met God? Alleen door je persoonlijk ten volle verantwoordelijk te stellen voor een rechtvaardige

⁸³ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 27.

⁸⁴ H. Oosterhuis, *Een huis waar alles woont*, l.c., 166.

⁸⁵ *De overdenking*

⁸⁶ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 136.

economie.'⁸⁷ Politiek, engagement, solidariteit, een 'bezield verband', dat zijn de pijlers waarop Huub Oosterhuis het concept van hoop bouwt. Niet concreet, niet iets 'hallucinairs of buitenzinnigs'⁸⁸ en ook vaak niet als hoop genoemd. Wat hij probeert in zijn werk is, zo zegt hij: 'om een stem uit te brengen op de hoop. Ik geloof in mensen. Het vertrouwen dat er meer, ja meer goed is dan je kan zien, dan je zo ieder moment kan berekenen. Ik geloof daarin. Ik geloof in de gemeenschap van het goede. Dat is een onzichtbare, onzichtbare wereld waar..., daar wil ik bijhoren. Je wil mensen aanmoedigen om daar bij te horen, om daarin te geloven.'⁸⁹

§ 4.3. Concept van hoop in de encycliek *Spe Salvi*

Deze encycliek handelt specifiek over de christelijke hoop. Over het feit hoe hoop binnen het christelijk geloof moet worden gezien laat paus Benedictus XVI geen misverstand bestaan. Hoop is er enkel te vinden door het geloof in Jezus Christus.

Paus Benedictus vertrekt vanuit, en zoekt aansluiting bij, getuigenissen in de Bijbel over de hoop. Geloof en hoop: met elkaar verweven en verwisselbaar. Door het ritueel van de doop wordt men opgenomen in de geloofsgemeenschap met het vooruitzicht op het 'eeuwig leven'. Jezus Christus die door zijn lijden en sterven de zonden van de mensheid op zich heeft genomen en de dood heeft overwonnen. Dit geloof in verlossing en heil is de grondslag van de hoop.

In de encycliek zijn twee tendensen waarneembaar: enerzijds dat de hoop door het christelijk geloof wordt toegeëigend en anderzijds dat gesteld wordt dat het geloof de enige toegang is tot de hoop. Als zodanig is hier dus sprake van een 'verticale' relatie met God. Of zoals de paus zegt: '(...) wij hebben hoop nodig, wat betreft kleinere en grotere dingen, die ons dag aan dag gaande houdt. Maar dat is onvoldoende zonder de geweldige hoop, die al het andere moet overstijgen. Deze geweldige hoop kan alleen God zijn, Die het al omvat en Die ons geven en schenken kan waartoe wij alleen niet in staat zijn. Juist het feit dat het ons geschonken wordt behoort tot de hoop. God is het fundament van de hoop (...).'⁹⁰

⁸⁷ H. Oosterhuis, *Een huis waar alles woont*, l.c., 74.

⁸⁸ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 27.

⁸⁹ Uit het interview met Annemiek Schrijver in 'Het Vermoeden' op 13-4-2008.

⁹⁰ Paus Benedictus XVI, *Encycliek Spe Salvi*, l.c., 31.

§ 4.4. Overeenkomsten en verschillen

Twee concepten van hoop, beide vanuit een 'visioen' en de heilige schrift. Het verkrijgen van en te komen tot hoop wordt door de beide auteurs verschillend benaderd.

Voor Huub Oosterhuis is het duidelijk dat 'het visioen', de hoop, ontspringt vanuit de mens. Hij merkt daarbij op '(...) dat wij zonder zingevingverhaal en gemeenschappelijk visioen niet menswaardig kunnen leven.'⁹¹ Het is de verantwoordelijkheid van mensen en de politiek om aan dit visioen vorm te geven en het levend te houden. Zoals hij zegt in *Zien / soms even*: 'mensen, doorgeven aan mensen. Mensen van ooit aan mensen van nu.'⁹²

Paus Benedictus XVI stelt dat de hoop alleen God kan zijn. De 'menselijke natuur' is volgens de paus niet in staat om een dergelijke hoop te bieden, alle vooruitgang en ontwikkelingen ten spijt. God als fundament van de hoop, voor mensen te beoefenen in gebed, handelen en lijden.

Beide concepten vinden elkaar in het hart van de mens. Beide auteurs stellen dat om te komen tot hoop, het openstellen van het hart de belangrijkste voorwaarde is.

§ 4.5. Slotbeschouwing

Tot slot: wat betekenen beide concepten voor randkerkelijken?

Wanneer vastgehouden wordt aan het strakke, naar mijn mening uitsluitende, concept van de christelijke hoop zoals verwoord in de encycliek, valt er voor buitenkerkelijken niets te halen. Eerst zullen ze tot het christelijke geloof over moeten gaan alvorens toegang te kunnen krijgen tot de hoop. Dat kan naar mijn idee nooit de bedoeling geweest zijn toen God Zijn Zoon in menselijke gedaante naar de aarde zond. Het Woord is vlees geworden met de komst van Jezus Christus en heeft daarmee een menselijk gezicht gekregen. En juist in dat menselijke zit de kracht van het taalgebruik van Huub Oosterhuis. Zelf zegt hij hierover: 'Het moet mogelijk zijn voor mensen die zich niet meer thuis voelen in kerken, buitenkerkelijke plaatsen te maken waar de bijbel wordt gelezen en uitgelegd, zó dat hij zijn werk als groot zingevingoverhaal, als levensleer en oproep tot 'individuele en sociale' vernieuwing kan voortzetten – buiten de gangbare christelijk-theologische interpretaties om.'⁹³

⁹¹ H. Oosterhuis, *Een huis waar alles woont*, l.c., 166.

⁹² H. Oosterhuis, *Zien / soms even*, l.c., 153.

⁹³ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 233.

'Het grote thema van de joods-christelijke bijbel is niet 'verzoening' met God, maar verzoening tussen mensen.'⁹⁴

En dat geeft hoop.

⁹⁴ H. Oosterhuis, *Deze geboren vreemdeling*, l.c., 194.

Bibliografie

- DE BIJBEL, Willibrordvertaling, geheel herziene uitgave 1995, Katholieke Bijbelstichting, 's-Hertogenbosch, Paperback, 1^e druk, 2004.
- KATECHISMUS VAN DE KATHOLIEKE KERK, Licap; Secretariaat Rooms-Katholiek Kerkgenootschap; Gooi & Sticht, Brussel e.a. 1995.
- KIECKENS E., *Benedictus XVI, en de toekomst van de rooms-katholieke kerk*, Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht 2005, 28.
- KOK, K., *De vleugels van een lied, Over de liturgische poëzie van Huub Oosterhuis*, Uitgeverij Ambo, Baarn 1990.
- OOSTERHUIS, H., *Deze geboren vreemdeling. Preken/ beschouwingen/ brieven*, De Prom, Amsterdam 2006.
- OOSTERHUIS, H., *Een huis waar alles woont*, Uitgeverij Balans, Amsterdam 1996.
- OOSTERHUIS, H., *Hoe ver is de nacht*, Uitgeverij Ambo b.v., Bilthoven 1974.
- OOSTERHUIS, H., *Jij die mij ik maakt*, Uitgeverij Ten Have, Kampen 2008.
- OOSTERHUIS, H., *Licht dat aan blijft. 30 jaar liturgievernieuwing, Kees Kok in gesprek met Huub Oosterhuis*, Agora, Kampen 1990.
- OOSTERHUIS, H., *Wie bestaat, nieuwe gedichten*, Uitgeverij Ten Have, Kampen 2008.
- OOSTERHUIS, H., *Zien / soms even, Fragmenten over God, Een voorlees-boek*, Uitgeverij Ambo, Bilthoven 1972.
- PEELEN, GERT J. ; SIERTSEMA, BETTINE EN STARK, CISKA (RED.), *Vechten & Vieren, De spanning in het werk van Huub Oosterhuis*, Meinema, Zoetermeer 2003.
- SPE SALVI, Encycliek over de christelijke hoop, Benedictus XVI, 30 november 2007.

BIJLAGE I

Overdenking ⁹⁵

Deze geboren vreemdeling
op vijandelijke bodem getogen,
terzij van fonkelende zonen, neven,
uitgelezen schonen
toont hij zijn wonden
spreekt zijn woorden
deze dichter zonder landstaal

deze blanke zwarte blanke
oudere broer van miljoenen
deze geboren koning.

Zwart als git wordt het licht - loodzwaar hangen de wolken – iedere helling te steil, ach
olijven je smaakt me niet meer: dat is hem overkomen.

Hij heeft daar zelf voor de televisiecamera's - waar hij niet zo van hield - iets over gezegd,
toen hij zestig werd, in 1986. Hij noemde psychische depressies "het meest verschrikkelijke
wat een mens kan overkomen". Het was hem aan te zien geweest, dat wist hij heel goed, maar
hij kon het niet verbergen, zei hij, en wilde dat ook niet. Hij citeerde het Duitse spreekwoord
"leugens hebben korte benen"; je kunt maar beter de waarheid zeggen, uit respect voor de
mensen die met je meelevens. En uit solidariteit met de mensen die het ook overkomt. Hij wist
zich één van die velen.

Op 15 mei 1991 sprak hij de Wereldconferentie voor Internationale Ontwikkeling toe, hij zei:
'Er kan geen sprake zijn van een menselijke toekomst die het waard is geleefd te worden als
die niet berust op werkelijke internationale solidariteit'. Solidariteit, zei hij, toen het erop leek
dat dat woord uit de Nederlandse taal was geschrapt, alsof niemand zich daar nog iets bij kon
voorstellen. Hij wel.

De liturgie van deze uitvaart bestaat bijna helemaal uit bijbelcitatens, korte fragmenten uit dat
prachtige, moeilijke joodse boek dat van alle schakeringen van christelijke godsdienst de bron
is, en het ijkpunt zou moeten zijn. Zo is de traditie der kerken: dat zij voorlezen en zingen uit
de bijbel. En zo ook dit uur.

Claus was niet zo'n kerkganger. Het woord "God" kwam niet over zijn lippen. Iedere
dogmatische stelligheid was hem vreemd. Hij had meer vragen dan antwoorden, zoals veel
buitenkerkelijke christenen. Over mogelijke religieuze ervaringen sprak hij niet. En aan de
lutherse kerk van zijn jeugd bewaarde hij gemengde gevoelens. Over het zogenoemde Oude
Testament hoorde hij pas op volwassen leeftijd; officieel bestond dat boek niet in het Duitse
derde rijk tussen 1933 en 1945. En dat Jezus een jood was werd door de kerken
verdonkeremaand, niet alleen daar.

In zijn latere levensjaren heeft Claus contact gezocht met dat gemiste boek en gekregen – en
hij herkende het grote bijbelse verhaal.

⁹⁵ De tekst zoals die is opgenomen in de 'Orde van de Uitvaartdienst en Bijzetting in de Koninklijke Grafkelder van Zijne Koninklijke Hoogheid Claus George Willem Otto Frederik Geert Prins der Nederlanden Jonkheer van Amsberg, Dötzingen, 6 september 1926, Amsterdam, 6 oktober 2002 in de Nieuwe Kerk te Delft, dinsdag 15 oktober 2002.

“In den beginne was het woord”, werd ons voorgelezen. Welk woord was in den beginne? Wie de joodse uitlegtraditie van de bijbel ondervraagt, krijgt te horen dat in den beginne de thora bij God was, nog voor hij hemel en aarde schiep. Thora betekent “woord dat mensen richting wijst” opdat zij een leven zullen hebben dat het waard is geleefd te worden.

“In den beginne was het woord” is geen filosofische uitspraak maar een profetische stem die ons zegt dat wij elkaar zullen respecteren en menswaardig bejegenen: heb liefde voor de mens die naast je is. Liefde niet bedoeld als een warm gevoel maar als praktische solidariteit: dat je een ander mens niet laat stikken, barsten, verhongeren, martelen, verdwijnen. “Heb lief de vreemdeling” is de toespitsing van het woord over de naasten. Heb lief de vreemdeling die gelijkwaardig is aan jou, een mens zoals jij. De vreemdeling is de naaste bij uitstek; jaag hem niet op, jaag haar niet weg, zo staat geschreven. Zij hebben dezelfde rechten als jij (Leviticus 19, vers 34).

Zonder deze thora zal er geen menselijke toekomst zijn die het waard is geleefd te worden. “Licht” is een beeld voor die toekomst, voor een wereld “waar mensen waardig leven mogen”. God sprak in den beginne: er zij licht.

Het woord “God” komt ons in kerkdiensten vaak te makkelijk over de lippen. Weten we wie we daarmee bedoelen? We zouden kunnen afspreken dat we met “God” bedoelen die Ene, die in de joodse bijbel en in de geschriften over Jezus de pleitbezorger is van vluchtelingen, ballingen, van mensen wier rechten geschonden worden; die solidariteit en gerechtigheid wil liever dan adoratie en mooie liederen. Zo staat geschreven (Amos 5, vers 21-24) in dat boek dat van alle schakeringen van christelijke godsdienst de bron en het ijkpunt zou moeten zijn. Claus begreep heel goed waarom de stem van dit boek niet gehoord mocht worden in de jaren van zijn jeugd. En hij vond het een wonder dat het nog bestaat, dat visioen van recht en gerechtigheid. Hij heeft een leven lang geprobeerd aan deze grote woorden concrete inhoud te geven, onuitputtelijk vindingrijk.

Hem overkwam het meest verschrikkelijke wat een mens kan overkomen, zei hij in 1986; aardedonker de zon. En daarna overkwam het hem weer en volgde de afbraak van zijn lichaam en van zijn spraakvermogen. Dat alles heeft hem, zelfs in de zwaarste maanden, niet tot een bitter en cynisch mens gemaakt, en niet zielig. Alsof er iets was dat er tegen opwoog, iets dat sterker was dan de pijn. Dat was zijn gehechtheid aan het leven en zijn onvoorwaardelijke verbondenheid met U, zijn vrouw en met jullie, zijn kinderen. Op koninginnedag van dit jaar keken wij op zijn kamer in het AMC naar de televisie. Het bezoek van de Koninklijke familie aan Hoogeveen en Meppel. Het geluid stond zacht. Daar zijn ze, zei hij, moet je ze zien! Ze doen het goed. En daar stond ik, wees hij, dat was mijn plaats, naast haar. Hij straalde. In mijn jonge jaren, zei hij, wist ik niet waar ik nu eigenlijk bij hoorde; bij Duitsland, bij Afrika, en toen kwam Nederland er ook nog bij. Maar nu hoor ik bij hen.

De God die mensen gebiedt en smeekt zich over elkaar te ontfermen, wordt in de bijbel bezongen als een “schoot van ontferming”. Als trouw en erbarming in persoon. Zo ook in het Duitse lied dat voor deze uitvaart gekozen werd. Dat wij het zingen in het Duits, - er is ook een Nederlandse versie, op dezelfde melodie – dat is om hem te eren die als Duitser in staat was Nederlandse oorlogswonden te genezen.

“Neem mijn handen, leid mij ten einde toe”.

Claus hoopte dat ook dat hem overkomen zou.

BIJLAGE II

Prediker 12, 2-7 uitgesproken 15-2-2002 ⁹⁶

In een vertaling van Huub Oosterhuis:

2. **Zwart als git wordt het licht**

Aarde-donker de zon de maan en de sterren.

Loodzwaar hangen de wolken

En na de regen klaart het niet op.

3. De wachters ontvluchten het huis

Bomen van mannen beven als riet.

De hand van de molenaarster

Is moe van het malen.

De vrouwen achter hun vensters

Staren het duister in.

4. Deuren vallen in het slot.

IJI klinkt de stem van de vogel

De liedtonen sterven weg.

5. Iedere hoogte vreeswekkend

Iedere helling te steil.

Ach olijven je smaakt me niet meer

Amandelbomen bloei niet voor mij.

Sprinkhaantje wat sleep je je voort

Kapperbesje je helpt niet meer.

Zo naderen mensen hun laatste woning

Weeklagers wachten je op.

6. Het zilveren snoer wordt doorgeknipt

De gouden lamp valt stuk op de vloer.

De kruik barst aan de rand van de bron

Het scheprad valt in de put en breekt.

7. Stof keert terug naar de aarde

Aarde tot aarde.

De levensadem keert

Naar god, die haar gaf.

Overdenking 15-2-2002⁹⁷

Zwart als git wordt het licht

- loodzwaar hangen de wolken -

iedere helling te steil,

ach olijven je smaakt me niet meer:

⁹⁶ H. Oosterhuis, *Zien / soms even. Fragmenten over God. Een voorlees-boek*, Bilthoven: Uitgeverij Ambo 1972, 27-28. De uitgesproken tekst tijdens de uitvaartplechtigheid van Prins Claus op 15-10-2002 wijkt af van de in deze bundel opgenomen bewerking van een fragment uit het boek Prediker.

⁹⁷ H. Oosterhuis, overdenking uitgesproken tijdens de uitvaartplechtigheid van Prins Claus op 15-10-2002.